

T.C.
İSTANBUL YENİ YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

1990 SONRASI TÜRKİYE - ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

SAMİ DEMİRCAN

131302115

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. MEHMET BARDAKÇI

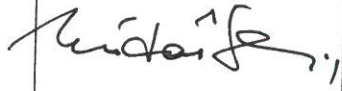
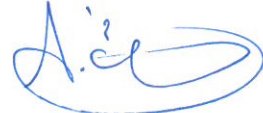
İSTANBUL 2016

T.C.
YENİ YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Anabilim Dalı SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS öğrencisi SAMİ DEMİRCAN “1990 SONRASI TÜRKİYE – ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ” adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 01/02/2017 tarih ve 2017/3 - 7 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 13/02/2017

Öğretim Üyesi Adı ve Soyadı			İmzası
1.	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Mehmet BARDAKÇI	
2.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. Hüdayi SAYIN	
3.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZCAN	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	VI
I. BÖLÜM ERMENİLER VE 1990'A KADAR TÜRKİYE-ERMENİ İLİŞKİLERİ	1
1.1. Ermeni Kimliği ve Ermeni Yurdu.....	1
1.1.1. Hıristiyanlığın Kabulü, Gregoryenlik ve Kilise.....	3
1.1.2. Ermeni Tarihi	5
1.2. Türk-Ermeni İlişkileri	7
1.2.1. Selçuklu-Ermeni İlişkileri	8
1.2.2. Osmanlı-Ermeni İlişkileri	10
1.2.3. Ermeni Devleti Kurma Çabaları.....	14
1.2.4. Ermeni Cemiyetlerin Kurulması ve Faaliyetleri	15
1.2.5. Tehcir ve İskân.....	16
1.3. Mondros Mütarekesi ve Birinci Dünya Savaşı sonunda Ermeni Meselesi	22
1.3.1. Milli Mücadele Dönemi Türk-Ermeni İlişkileri.....	24
1.3.2. Gümrü Antlaşması	24
1.4. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Türk-Ermeni İlişkileri ve Terör Faaliyetleri... ..	25
1.4.1. Lobi Faaliyetlerinin Başlaması	26
II. BÖLÜM TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN OLAYLAR (SOĞUK SAVAŞ SONRASI)	29
2.1. Soğuk Savaş Sonrası Türk-Ermeni İlişkiler	29

2.2. Diaspora Kavramı ve Ermenistan	32
2.2.1. Ermeni Diasporası ve Diaspora - Ermenistan İlişkileri.....	33
2.2.2. I. Diaspora Konferansları	35
2.2.3.II. Diaspora Konferansları.....	35
2.3. Türk-Ermeni Barışma Komisyonu-TEBK	36
2.4. Dağlık Karabağ Sorunu.....	37
2.5. Viyana Ermeni-Türk Platformu – VAT	42
2.6. 2004 NATO Zirvesi Ve Türkiye - Ermenistan İlişkilerine Etkisi.....	43
III. BÖLÜM AK PARTİ HÜKÜMETİNİN ERMENİSTAN POLİTİKASI.....	45
3.1. AK Parti ve Türkiye'nin Kafkaslara Bakışında “Değişim”	45
3.2. Türkiye'nin Ermenistan Politikasında Normalleşmenin Yolları	49
3.3.Türkiye-Ermenistan Protokolleri	50
3.4.Ermeni Açılımının Etkileri.....	55
3.5 Türkiye-Ermenistan Arasındaki Son Gelişmeler	59
SONUÇ.....	60
KAYNAKÇA	63

ÖZET

Ermeniler, Türklerin Anadolu'ya hakim olmaya başladığı 11.yy'dan beri Türklerin içerisinde hep var olan bir millettir. Eskiden beri Türklere olan yakınlıklarıyla bilinen Ermeniler belli bir dönemden sonra Türklere sorun yaratmaya başlamıştır. Bu durum günümüze kadar bu şekilde devam etmiştir. Ermenilerin tarihinin içinde Türklerin adı geniş yer kaplamaktadır. Türklerle birlikte memnuniyet içerisinde yaşayan Ermeniler, Osmanlı'yı bölmek isteyen devletler tarafından Türklere düşman olarak yetiştirilmiştir.

Türk-Ermeni ilişkileri Osmanlı'nın gerileme döneminden itibaren yavaş yavaş gerilmeye başlamış ve Osmanlı'nın yıkılış döneminde hat safhaya ulaşmıştır. Bu zamana dek Osmanlı tarafından belli özgürlüklere sahip olan Ermeniler hep refah içerisinde yaşamışlardır.

1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'yı tamamen bitirmek isteyen Avrupa ülkeleri kaleyi içten yıkarak işlerini kolaylaştırmak istemişlerdir. Belli başlı azınlıkları kışkırtarak ve Osmanlı'ya karşı ayaklanmalarını sağlayarak bağımsızlıklarını istemelerine teşvik etmiş ve onları silahlandırmıştır. Bu azınlıkların başında gelen Ermeniler bağımsızlık adı altında bazı eylemler yürüterek zaten yıpranmış olan Osmanlı'yı iyice yıpratarak Batı devletlerinin işlerini kolaylaştırmışlardır.

Son dönemlerde Ermenilerin halen daha Türkler üzerinde kurduğu baskılardan (Karabağ sorunu gibi) dolayı ilişkilerin iyileşmemiş olması Ermenilerin bu yolda geri dönmeyeceklerinin bir göstergesidir. Ermeniler sözde soykırımı ortaya atarak Türkiye'yi zor duruma sokmaktadır.

ABSTRACT

Armenians are a nation, which always existed among the Turks. Armenians, who are known for their closeness to the Turks, have come to cause problems for the Turks after a certain period. And this has continued up until today. Armenian history always mentions the Turks. Armenians, who lived satisfactorily with the Turks, have been made enemy to the Turks by the states, who want to divide the Ottoman state.

Turkish-Armenians relations have started to deteriorate slowly since the period of decline of the Ottomans and this process peaked during the period of collapse. Armenians, who have enjoyed certain freedoms up until that time have always lived in peace.

European states, which wanted to destroy the Ottoman Empire completely aimed to facilitate their work by conquering it from within. They armed certain minorities and encouraged them for independence by provoking them and making them revolt. Armenians, who were among the foremost of these minorities, have facilitated their work by weakening the Ottomans further through some acts.

The fact that Turkish-Armenian relations have not been improved yet as a result of the pressures put on the Turks by the Armenians recently (for instance the Karabakh problem) is an indication that the Armenians will not give up their line. Armenians put Turkey in a difficult position by putting forward the so-called genocide.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada ülkemizin gündemini her yıl meşgul eden bir konuya değinmek istedik. 1990 sonrasında günümüze kadar olan süreçte Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde neler yaşandığını aktarmaya çalıştık. Gerek iç ve gerekse dış mihrakların ülkemizin başını ağrıtmak için malzeme olarak kullandığı bahanelerden birisi olduğu için Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin bir döneminin aydınlatılmasını tez konumuz olarak seçtik. İşte bu çerçevede elimizden geldiğince gayret sarf ederek bu konuya katkı yapmaya çalıştık. Umarım bu çalışmamız mevzuyla alakalı akademik çalışma yapmak isteyen ve merakını gidermek için araştırma yapan kişilere faydalı olur.

Tez çalışmamın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı ilmi temeller ışığında şekillendiren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet BARDAKÇI'ya, ayrıca yoğun çalışmalarım süresinde bana hep destek olan eşim Hüsne DEMİRCAN'a, bu çalışmalarım esnasında kendilerine fazla zaman ayıramadığım ve bana bu fırsatı veren çocuklarımdan kızım Bilge'ye ve oğlum Kerem'e, yine bu çalışmada az çok yardımını esirgemeyen herkese teşekkür ederim.

GİRİŞ

Türk-Ermeni ilişkilerinin incelenmesinden önce bu iki milletin tarihinin bilinmesi gereklidir. Tarihlerinin getirilerini hesaba katarak yapılan bir araştırma daha iyi sonuçları beraberinde getirir. Bu ikili ilişkilerin tarihinin de çok eski zamanlara dayandığı bilinmektedir.

Ermeniler, Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeye başladıkları tarihten beri Türk ülkeleri içerisinde refah içinde yaşayan bir millet olmuştur. Selçuklu ve Osmanlı bu devletlerin başında gelmektedir. Türkler hiçbir zaman ayırım yapmadan beraber yaşadıkları azınlıklar için kötü ilişkileri doğuracak bir şey yapmamıştır. Hatta bu azınlıklar içinde en samimi ilişkileri Ermenilerle kurmuşlardır desek abartı olmaz; çünkü Ermeniler Türklerin içinde asırlarca millet-i sadıka olarak yer almışlardır. Ancak dış baskı ve teşvikler neticesinde ortaya çıkan Osmanlı'nın son dönemindeki anlaşmazlıklar içerisinde başta gelen sorun Ermeni sorunudur. Osmanlı'nın tüm etkinliğini dolayısıyla Türkleri de ortadan kaldırmanın hesaplarını hep yapan Batılı devletler artık çareyi azınlıkları tetiklemede bularak bunlarda önceliği de Ermenilere vermiştir. Ermeniler kendilerine baskı yapıldığını savunarak bazı örgütler oluşturmuşlar, bu örgütler de silahlandırılarak Osmanlı içerisinde isyanların çıkmasına sebebiyet vermişlerdir. Zaten yorgun olan Osmanlı Devleti iyice yorgun düşerek yıkılmaya mahkum bir duruma gelmiştir.

Osmanlı'nın Ermeni tehlikelerini engellemek için ortaya çıkardığı tehcir ile Ermeniler etkinlik gösterdikleri bölgelerden uzaklaştırılmış ve bu gelişme yaşanırken Ermenilerin can ve mal güvenliği en üst seviyede tutulmuştur. Ermenilerin Türklere yaptığı katliamların bir şekilde üstü kapatılarak Türklerin Ermenilere sözde soykırım yaptığı haberi yayılmaya başlamıştır.

Ermeniler ile ilişkiler henüz gelişmiş bir biçimde değildir. Ermeniler, Türklere sıkıntı çıkarmaya devam etmektedir. Nitekim günümüzde Azeriler, Ermenilerden zarar görmektedir. Türkiye kardeş ülke olarak adlandırdığı Azerbaycan'a Ermeniler tarafından yapılan baskıyı göz ardı etmeyerek Ermenilerle olan ilişkileri soyutlandırmıştır. Bu soyutlandırmalara rağmen Türkiye, Ermenistan ile ilişkileri

yeniden kurmak için bazı adımlar atmıştır. Anlaşılması zor olan konuları(sözde soykırımın Türkiye tarafından tanınması ve Türkiye'nin doğu sınırlarının Ermenistan tarafından tanınmaması) geri planda bırakarak barış ve uzlaşma konularında ilerleme sağlanması istense de sonuç alınamamıştır. İki devlet arasında bir asırdır devam eden anlaşmazlık iki toplumu birbirinden soğutarak maalesef düşmanlık derecesinde bir kine dönüştürmüştür. Türkiye ile Ermenistan halkları arasındaki bu kin ve nefret söylemlerinden çekinen siyasetçiler, diplomatik ilişkileri kimi zaman gizli kapaklı yürütmüşlerdir. Kurulan bu tür temaslar sonucu ortaya çıkan anlaşma protokolleri hükümetlerce imzalanırsa da kamuoyundan gelen tepkiler neticesinde meclislerden onay alınamayarak askıda kalmıştır.

Tezin 1. bölümünde Ermeniler ve 1990 yılına kadar Türkiye-Ermenistan ilişkilerine çeşitli yönlerden değinilmiştir. Tezin 2.bölümünde Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkileyen olaylar özellikle Soğuk Savaş sonrası gelişmeler ele alınmıştır. Tezin 3.bölümünde ise Ak Parti hükümetinin Ermenistan politikası üzerinde durulmuştur.

I. BÖLÜM ERMENİLER VE 1990'A KADAR TÜRKİYE-ERMENİ İLİŞKİLERİ

1.1. Ermeni Kimliği ve Ermeni Yurdu

Ülkeler vardır, isimlerini üzerinde yaşayan milletten almışlardır. Ülkeler vardır, isimleri coğrafi veya idari bir taksimat sebebiyle verilmiştir ve burada yaşayan topluluklar, asıl isimleri unutulmuş, yaşadıkları bölgenin ismi ile anılmışlardır (Gürün, 2010: 21).

Mesela bugün, Türkiye, Almanya, Fransa, üzerinde yaşayan milletlerden ismini almış ülkelerdir. Buna mukabil İtalya, Amerika (ABD) bir millet ismi değil, coğrafi bir isimdir ve üzerlerinde yaşayanlar millet olarak, asıl orijinal isimlerini bir tarafa bırakıp o ismi benimsemişlerdir (Gürün, 2010: 21).

Eski devirlerde Anadolu topraklarında da bu şekilde bir milletle ilgisi bulunmayan coğrafi bölge isimleri vardır ve o bölgelerde yaşamış olanlar bölgenin ismiyle anılmışlardır. Mesela Paflogonya, Parnflia, Kilikya, Kapadokya bu gibi isimlerdir. Bu isimlerle tanınan milletler mevcut değildir. Ama o topraklarda yaşayanlar için o isimler izafet şeklinde kullanılmıştır. Aynen İstanbullu, Ankaralı vb. dediği gibi (Gürün, 2010: 21).

Ermeni kimliği inşası süreci diğer ulusal ve etnik kimliklerin inşasındaki kimi ortak özellikleri bünyesinde barındırır. Bunlardan en önemlisi ise ortak geçmiş mitinin oluşturulmasıdır. İlkselci etnisite anlayışına göre, ortak din, dil, ırk, kan bağı gibi özellikler bir grubu etnik bağlarla birbirine bağlanmasını sağlar (Hutchinson ve Smith, 1996, 19-45).

Ermenilere göre, Ermenistan büyük ve küçük Ermenistan diye ikiye ayrılır. Büyük Ermenistan kuzeyden Karadeniz ve Gürcistan, batıdan Kızılırmak, doğudan İran ve Hazar Denizi, güneyden İran ve Irak ile çemberli yerlerdir. Küçük Ermenistan ise Fırat'ın batısında kalan yerlerdir. Ayrıca, Ermeniler Tarsus ve Toros dağlarının güneyinde ve Akdeniz'in kuzeyinde kalan Kilikya dedikleri yerleri de Ermenilerin

anavatanı sayarlar. Ermenilere göre, Nuh'un gemisi tufanda Ağrı (Ermeniler Ağrı Dağı'nı Ararat diye adlandırır) dağı üzerinde durmuş, sular çekildikten sonra Nuh'un oğulları ve torunları bu bölgede yerleşmiş ve çevreye yayılmışlardır. Ermeni efsanesine göre Ermenilerin kökü Nuh'un oğlu Yasef'ten olan torunu Tork gelir. Nuh'un torununun torunu olarak kabul ettikleri Tork Mezopotamya'ya gitmiş, Babil kulesinin inşasında yer almış, daha sonra "Büyük Ermenistan" dedikleri Anadolu'nun dağlık bölgesinde yerleşmişler ve Ermeniler buradan çoğalmışlardır.

Yazılı bir tarihi vesika üzerinde Ermenistan ismine ilk rastlanışın Darius'un Bissutun yazıtlarında geçtiği bilinmektedir. Bu yazıtlar İ.Ö.515 yılına aittir. Bu tarihten sonra Ermeni ve Ermenistan isimlerine İ.Ö. 484-430 yıllarında yaşamış olduğu kabul edilen Herodot'ta rastlıyoruz.

Herodot'un Tarih kitabında Ermeni veya Ermenistan ismi muhtelif sayfalarda Armenia olarak geçer. 244. sayfada, İran eyaletlerini grup grup sayarken, "Pactyca together with the Armenians and their neighbours as far as the Black Sea, 358. sayfada, "Ionieris", "Lydians", "Phrygiaris", "Cappadocians", "Cilicians" diye kaydettikten sonra, "now the Armenians " 360. sayfada "Leaving Armenia and entering Matiene" şeklinde bu kelimeleri kullanır. 468. sayfada ise aynen şu paragraf vardır(Gürün, 2010: 29):

"Prikyalıların giyinişleri, küçük farklarla Paflagonyalılar gibidir. Bu millet, Makedonyalıların anlatışına göre, Makedonya'da yaşarken Brigeler diye tanınıyordu. Asya'ya göç etmekle ülkelerini değiştirdikleri gibi, isimlerini de değiştirmişlerdir.

Frikya Kolonicileri olan Armenians, Frikyalılar gibi, silahlanmışlardı ve her iki kontenjan Darius'un kızlarından birisinin kocası olan Artochmes'in komutasındaydı."

Ermeni dili Hint-Avrupa dilleri ailesinde yer alan dildir. Yukarı Fırat havzasında M.Ö. 5. yüzyıldan varlığı hakkında kaynaklarda bilgi verilen bu dil V. yüzyıldan Ermeni alfabesi ile yazıya aktarılmıştır. Din adamı Mesrop Maştos (361-441) tarafından 405 yılında oluşturulan 38 harfli bu alfabe inkişaf ettirilerek günümüze kadar kullanılmaktadır. Mesrop Maştos'un bu 38 harfi rüyasında gördüğü rivayet

edilir. Modern Ermeni dili merkezi İstanbul olmak üzere Batı Ermenicesi ve merkezi İsfahan olmak üzere Doğu Ermenicesine bölünür. Ermenistan'ın resmi dili Doğu Ermenicesi'dir. Batı ülkelerindeki diasporalarda yaşayan Ermenilerin dili Batı Ermenicesidir. Buna rağmen Ermenistan'ın etkisiyle son dönemlerde Batı Ermenileri arasında da Doğu Ermenicesi yayılmaktadır (Sarup, 2004: 52-54).

1.1.1. Hristiyanlığın Kabulü, Gregoryenlik ve Kilise

Ermeni toplumunun dinî ve sivil önderleri öncülüğünde Ermeni alfabesinin icadından sonra İncil'in Ermeniceye tercüme edilmesi 433 yılında tamamlandı. Ardından Aziz Basil'in Kutsal Litürjisi, vaftiz ve kiliseye kabul ayinleri Ermeniceye çevrildi. Daha önce Grekçe ve Süryanice yazılmış Ermenice okunan metinler de yeni alfabeye yazıldı. Başta azizlerin hayatları olmak üzere Grekçe dinî metinlerin çevrilmesiyle (Sarıkcıoğlu, 2002:136.) Ermeni edebiyatı zamanla zenginleşti ve cemaat içerisinde dinin anlaşılması sağlandı. (Tuğlacı, 2004: 9)

Bu durum, halkın arasında putperestliğin silinmesine neden olduğu gibi çevirisi tamamlanan Ermenice İncil'in sayesinde biri Pers öteki ise Grek egemenliği altında yaşayan ikiye bölünmüş halkın parçalanmasını engelledi. O yıllarda Ermenistan ağır bir İran baskısı altındaydı. Sasaniler Hristiyanlığın yerine Zerdüştlüğü getirmek için aralıksız çaba harcamalarına rağmen, Ermeni toplumunda Hristiyanlığı silemedi. Bunun için Ermeni tarihinde Hristiyanlığın kabulünden sonraki en önemli olay Ermeni dilinin icadı oldu. (Atiya, 1968: 324)

Çünkü Ermeni dilinin icadı hem dinin anlaşılmasında hem de Ermeni toplumu arasındaki bütünlüğün sağlanmasında en temel unsurdu. Öyle ki, birçok bakımdan Ermeni Kilisesi tarihinin en mühim dönemini yaşıyordu. (Tuğlacı, 2004: 7) Ermeni Kilisesi, IV. yüzyılda Kayseri Başpiskoposluğu'ndan kopmasından sonra Antakya, İstanbul ya da Roma tarafından kontrol edilmeye kararlılıkla direndi. Dahası Ermeni halkı din işlerini daima kendileri tarafından seçilen kilise hiyerarşisince yürüttü. Doktrine ilişkin kararlar dışında cemaatin politikasını kararlaştırma sorumluluğunu Katoğikoslarla paylaşan seküler konseyin varlığı kilisenin bu tavrında oldukça etkili oldu. Piskopos seçimine cemaatin katılması ve kilisenin bu uygulamayı sürdürmesi

Ermeni Kilisesi'ni diğer kiliselerden ayıran en önemli özelliğidir(Atiya, 1968:307).

Ermeni meselesinin tartışılmasında sıkça başvurulan bir ifade olan diaspora konusuna da değinmek gerekmektedir. "Diaspora" eski Yunan dilinde zerreler halinde dağılma (veya tohum serpelenmesi) anlamında kullanılıyordu. Eski Yunanlarda diaspora kelimesi bir şehirden çıkıp, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayarak ilişki kuran halk anlamında kullanılıyordu. Modern teorilerde ise kısa tanımı şöyledir: herhangi halkın veya etnik topluluğun kısmi mensup olduğu ülkenin - doğma vatanının sınırları dışında yaşayan bölümü diaspora olarak adlandırılan modern dünyada diaspora büyük önem taşıyan bir faaliyet alanına dönüşmüştür(Shain ve Barth, 2003:452).

İnanç, halk arasında beraberliğin sağlanması konusunda aynı lisan ve kültürle beraber öne çıkan amillerden biri durumundadır. Herkesçe bilindiği üzere güç tarihsel şartlar altında Avrupa'nın doğu kesiminin farklı bölgelerinde kendileri için yeni bir yurt olarak sahiplenen Gregoryen Kıpçaklar gün geçtikçe Hristiyanlığın mezheplerinden olan Gregoryen Mezhebi ve birliği doğrultusunda ortaya çıkardıkları kolonilerde hayatlarını sürdürdükleri başka Ermeni asıllı Gregoryen topluluklarıyla kaynaşarak Ermeniler haline gelmişler ya da Ermeni şeklinde bir algı oluşturmuşlardır. Bu şekilde algı oluşturmasının sebebi Gregoryenlik Mezhebi gün geçtikçe Ermenilerin milli mezhebi durumuna getirildiğinden dolayı bahsi geçen mezhebe intisap etmiş tüm kişiler beraberinde Ermeni olarak telakki edilmiştir. Sebebi ise Gregoryen Ermeni Kilisesi milli bir kilisedir. Diğer bir deyişle Ermenilerde kilise ve millet aynı yola çıkmaktadır. Demek o ki bu kavramlar birbiri içine girmiş bir haldedir (Tümer, Küçük, 1997; 309).

Gregoryenlik yoluyla Ermeni toplumuna intisap etmiş olan Kamenets- Podolsk, Lvov vs. kolonilerinin Gregoryen Kıpçakları kendi dillerine "Kıpçak Tili", "Bizim Til" veya "Tatarca" demişlerdir (Tümer, Küçük, 1997: 309).

Hristiyan olduktan sonra da başka devletlerin hâkimiyeti altında yaşayan ve günümüzde "Ermeni" olarak adlandırılan toplum, henüz Hristiyanlığı kabul etmemiş olan Roma İmparatorluğu'nun baskı ve zulmüyle karşılaşmıştır. Bu durum; Pers

(İran) döneminde de Bizans döneminde de devam etmiştir. Bu dönemlerde, mücadelenin liderliğini “Kilise” üstlenmiştir. Alfabelerinin icadı da dinî ve “kültürel” eserlerin basılması da Kilise vasıtasıyla olmuştur. Merkezî bağımsız bir otoriteye sahip olmadıkları için Ermeniler, kendilerini Kilise'nin otoritesine bırakmışlardır. Bundan dolayı, dün de bugün de Ermeni'den, Ermeni Meselesinden söz edilince akla hep “Gregoryen Ermeni Kilisesi” gelir olmuştur. Ermenilerle ilgili eser yazarlar; eserlerinde Kilise ile Ermeni'nin, alfabesiyle, yönetimiyle iç içe tarih boyunca varlığını sürdürdüğünü; Kilise olmadan Ermeni'nin olamayacağını ve bugünkü varlığını da Kilise'ye borçlu bulunduğunu belirtmeyi zarurî görmüşlerdir. Bunun yanında Ermeni yazarlar, siyasî alanda da, Ermeni Kilisesi hiyerarşisinin en başında yer alan ve lider konumunda bulunan Katoğikosların/ Katolikosların önemli görevler ifa ettiklerine yer vermişlerdir.

Doktrin, inanç ve gelenekleriyle de Ermeni Kilisesi; hem Doğu Kiliseleri hem de Batı Kiliseleri arasında önemli bir yere sahiptir. Bu Kilise, kiliseler arası, mezhepler arası mücadelelerde dikkatleri üzerine çekmeyi başaramış bir kilisedir. “Ermeniler” ile bütünleşen ve “Millî Kilise” hüviyetini kazanan Gregoryen Ermeni Kilisesi; başlangıçta sahip oldukları özellikleri günümüze kadar taşımaya ve diğer Hıristiyan Kiliseleri ile aralarındaki farklılıkları devam ettirmeye çalışmıştır.

1.1.2. Ermeni Tarihi

Ermenilerin geldiği kök hususunda Ermeni tarih araştırmacıları arasında bile bir birlik söz konusu değildir. Bu hususta farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bir görüşe göre Ermeni milleti Nuh Peygamber'in torunu Hayk'tan gelmektedir. Bu görüşü ortaya atanlar Nuh'un gemisinin Ağrı Dağı'na oturmasından dolayı Ermenilerin asıl vatanının Doğu Anadolu Bölgesi şeklinde olduğunu savunmaktadır. Bazı tarihçiler Ermenilerin köklerinin Urartu'lar olduğunu savunurken bazı tarihçiler ise Ermenilerin bir Turan soyu olduğunu savunmaktadır. Bazı tarihçiler Ermeni milletinin Balkan taraflarından geldiğini ve Trak-Prig ırkına mensup olduğunu iddia ederler. Doğu Anadolu'daki bazı şehirleri sınırı içerisine dahil eden ve Ermenistan adı verilen bu alanın bu adının nereden geldiği belirsizdir. Yalnız bilinen bir husus

var ki bu hususta, bu alanın Ermenistan olarak isimlendirilmesinin sebebi, içerisinde Ermenilerin hayatlarını sürdürmesi kanıttır. Ermeniler kendilerini "Hayk" olarak da adlandırır ve devletlerinin ismini "Haystan" olarak belirtirken, bu milletin bulunduğu bölgeye neden Ermenistan adı verilmiş olduğu hususunda kaynaklar içerisinde belgeli olarak bir kayıt bulunmamaktadır (Gürün, 2010; 10).

Ermeni denilen topluluğun tarih sahnesine çıkışları, kökenleri, müstakil devletlerinin ve sınırları belirli vatanlarının bulunup bulunmaması bugüne kadar tartışıla gelmiştir. Ermeniler; bazen Urartular, bazen Medler, bazen Frikyalılar, bazen Babilliler, bazen Asurlular, bazen Hint-Avrupaî bir kavim ile bazen de “Semitik” kavimler ile ilişkilendirmeye çalışılmış ancak hiçbirisiyle direkt bağı ispat edilememiştir. Buna rağmen bazı eski kaynaklarda yer alan “Ermenistan” ismine tutunma gayreti içine girilmiştir. Ermenistan denilen yerlerde yaşayanlara Ermeni denilmeye, ortaya bir “Ermeni” ırkı çıkarılmaya ve bu bölgeler o “İrk” a mal edilmeye gayret edilmiştir.

Halbuki “Ermeni Meselesi” istismar konusu edilinceye kadar “Ermenistan” adı, kendilerini Ermeni olarak görenler tarafından da kullanılmamış ve yabancıların “Ermeni” olarak vasıflandırmalarını da tasvip etmemişlerdir İçlerinde bizzat “Ermeni” yazarların da yer aldığı araştırmacılar, “Ermenistan”ı, coğrafi bir terim kabul etmektedir. Bu coğrafi terim (Ermenistan); bir ırkı ve milleti değil, çeşitli ırk ve kültürlere mensup insan topluluğunun bulunduğu bir bölgeyi ifade etmekte; o bölgede yaşayanların da bu isimle anılmasına yol açmaktadır. Ermeni isminin buraya izafeten verildiği, o bölgede yaşayanları ifade ettiği, “Hayk” veya bugün “Ermeni” denilen topluluğun buraya gelmesinden önce de o bölgenin Ermeni ismiyle bilindiği ve Ermeni kelimesinin Türkçe olabileceği üzerinde durulmaktadır. Tarih boyunca Türklerin Anadolu’ya defalarca akınları olmuştur. Bu akınların bir kısmı geçicilik özelliği taşıırken bir kısmı, Anadolu’yu yurt kılmıştır. Bu tarihin başlangıcı, MÖ.5000’li yıllara kadar geri gitmektedir. Müslüman olduktan sonra Türkler’in Anadolu’ya ilk gelişi, Selçuklu Devleti’nin kuruluşunda büyük rolü olan Türk Beyi İbrahim Yinal’ın 1018 yılında kalıcı olmayan akınıyladır. Türklerin Anadolu’ya kalıcı gelişi, 1047/1048’li yıllardadır ve Selçuklu Sultanı Alparslan’ın 1071 Malazgirt Zaferi’nden sonradır(Gürün, 2010, 12).

Malazgirt Savaşı'nda Bizans Ordusunu ya terk edip geri çekilen ya Sultan Alparslan ile mahiyetinin konuşmalarından ve yaşayışından kendi soydaşı olduğunu anlayıp onlara destek olan ve Alparslan'ın yanında Bizans'a karşı savaşan Türk boyları arasında "Gregoryen Ermeniler/Türkler" de vardır. Bu dönemden 1863 yılında "Açılım" yapıncaya ve Doğulu - Batılı bazı devletler Ermenilere el atıncaya kadar Türkiye'de Ermeniler ile Türkler arasında herhangi bir ciddi olay olmamıştır. Türkler/Türk Yönetimi, Ermenileri "Cemaat-i/Millet-i Sâdika" olarak görmüştür(Gürün,2010, 13).

En az 600-700 yıl hiçbir ciddî olay olmadan bu günlere gelinmesinin tek sebebi vardır o da; Türkiye'de gözü ve menfaati olan güçlerin fitnesine fırsat verilmemesidir. Ne zaman fitneye fırsat verilmiş ve fitne taraf bulmuş o zaman "Ermeni Meselesi" gündemi tutmuştur. Ortaya çıkarılan fitneden yararlanan ve "bulanık suda balık avlayan" ülkeler dün Ermenileri günümüzde de Kürtleri "kullanma" peşindedir. Oluşturulan fitne, Türk Milletine hem maddî hem de manevî ağır faturalar yüklemiştir/ yüklemektedir.

Tarih boyunca Ermeni Kilisesi ve Gregoryen Hıristiyanlığı benimsemiş Ermeniler, Türklerin dışında, hangi milletin hakimiyeti altına girmişlerse hep zulüm ve işkence görmüşlerdir. Onlara hâkim olan İranlılar, Mecusiliği din olarak benimsedikleri dönemde onları Mecusi; Latinler, Katolik; Bizanslılar, Ortodoks yaparak kendi içlerinde eritmek istemiş; Ruslar da her türlü hak ve hürriyetten mahrum ederek dil ve dinlerine baskı yaparak bir alet gibi kullanmıştır. Bunun tek istisnası Türklerdir. Türkler, din değiştirmeye zorlamadığı ve asimile etmeyi denemediği gibi, onların Kiliselerinde dinî inançlarını yerine getirmeleri için her türlü tedbiri almıştır.

1.2.Türk-Ermeni İlişkileri

İlk Türk-Ermeni münasebetleri XI. yüzyılda başlamıştır, Bundan önce ise Abbasi ordularında hizmet eden Türk kumandanlar ile ailelerin, Ermenilerle ilişkileri olmuştu. Ancak daha yakın ve önemli münasebetler, 1015-1020 yıllarında Selçuklu hükümdarı Alparslan'ın babası Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya düzenlediği bir keşif seferi sırasında başlamıştır. Bu yıllarda Ermeniler, Bizans İmparatorluğu'na tabi

durumda idiler. Alparslan kumandasındaki Büyük Selçuklu orduları, Malazgirt'te Bizans kuvvetlerini mağlup ettikten (1071) sonra Anadolu'ya Türk göçü ve yerleşmesi hızlanmıştır. Oğuz boyları, Bizans'tan alınan ve yoğun bir nüfus bulunmayan Anadolu'da kısa sürede yerleşmişler ve böylece Anadolu Türkleşmiş ve İslam'la tanışmıştır(Halaçoğlu, 2004: 13).

1.2.1. Selçuklu-Ermeni İlişkileri

Ermeniler tarih boyunca Doğu Anadolu'da veya dünyanın herhangi bir yerinde özgür ve bağımsız bir devlet kuramadıkları gibi, kültür açısından da ciddi bir iz bırakmamışlardır. Doğu Anadolu milattan önce ve daha sonra İslam dininin yayılmasına kadar İranlılar ile Bizanslılar arasında savaş alanı olmuş, bazen birinin bazen de diğerinin eline geçmiştir. Bu bölgede yaşayan Ermeniler de İran'ın ve Bizans'ın baskısı altında esir ve köle hayatı sürmüşler, Müslümanlar buraya hakim oluncaya kadar hem İran hem de Bizans'tan büyük zulümler görmüşlerdir. Onlar dini inançlarına göre toplu halde katledildi veya sürgün edilmişlerdir. Bugün bile onların mezhebi olan Gregoryen mezhebinde hem İran, hem de Bizans dinlerinin izleri görülmektedir

Azerbaycan'da yapılan son araştırmalar Türk-Ermeni ilişkilerinin IV. Yüzyıla kadar gidebildiğini göstermektedir. Bundan önce ilk temasların VII. Yüzyılda Kafkasya'da Hazar Türklerinin yaptıkları akınlar olduğu kabul ediliyordu.

Anadolu'nun Türkleşme sürecinin başlamasıyla Türk-Ermeni ilişkileri de süreklilik kazanmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti kurulmadan önce başlayan Türk-Ermeni ilişkileri, bu dönemde de devam ederek yaşanan saltanat mücadelelerinde kendisini göstermiştir. Bizans imparatoru II. Basileios ve kardeşi Kostantinos'un Ermenileri göçe zorlamalarıyla Sivas ve Kayseri dolaylarına yerleşen Ermeniler, yeniden ortaya çıkan Rum Ermeni mücadelesi nedeniyle buralardan ayrılmaya başlamış ve bu ayrılış esnasında da Toroslar'da Ermeni nüfusu artmıştır. Bu dönemde yoğunlaşan Türk Fütühatı, Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki hakimiyetini sarsarken diğer taraftan da Bizans'ın uygulamış olduğu Rumlaştırma siyasetinden Ermenileri kurtarmış, başlayan Haçlı Seferleri de Toroslar'da yoğunlaşan Ermenilerin ilk önce

baronluk sonra da krallık olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Toroslar'da yoğunlaşan Ermeniler, Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetinin kurulmaya başladığı sıralarda ortaya çıkan I. Haçlı Seferi'ne lojistik, askeri ve fikren katılarak Haçlıların ilerlemesine büyük katkı sağladıklarından ötürü ödüllendirilerek baronluk haline getirilmişlerdir (Günler, 2014).

Selçuklu Türkleri XI. Yüzyılın başlarında Anadolu'ya geldiklerinde Ermenilerin yaşadıkları yerlerin tamamına yakını Bizans egemenliği altındaydı. Ermeniler Bizans'a tabi durumdayken camia olarak, özellikle aydınları, dış güçlerin politika ve kültürleri doğrultusunda bölünmüşlerdi. Selçuklular ise bir dinamizm kaynağı olarak ortaya çıkmıştır. Bu şartlar altında başlayan ilişkilerde Selçuklular temelde dini yaklaşımları esas alarak diğer gayrimüslimlere olduğu gibi, Ermenilere yönelik de bir politika izlememişlerdir. Selçuklular kendilerine yardımcı veya karşıt oluşlarına göre değişik Ermeni birey ve gruplarına farklı politik yaklaşımları benimsemişlerdir.

Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya hakim olmaları dünya tarihinin en önemli olaylarından biridir. Bu olay İslam dünyasını Hristiyanlık tehdidinden korumuş, yeni bir ruh, yeni bir iman kudretiyle Hristiyanlığa karşı İslam'ı savunan bir milleti tarih sahnesine çıkarmıştır. Anadolu'da kurulan Selçuklu Türk hakimiyeti haçlı seferlerin kırılmasını sağlamış, Müslümanlar tarafından kutsal bir şehir sayılan ve Peygamber efendimizin fethedileceğini müjdelediği İstanbul'un fethinden sonra üç kıtada asırlarca Müslüman Türk'ün bayrağını dalgalandıran Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu hazırlamıştır.

Anadolu Selçuklularının Ermenilere karşı tutumları temelde, Büyük Selçuklular'dan farklı olmamakla birlikte, çok yönlü ve karmaşık idi. Ermeni krallık ve prenslikleri Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Anadolu Selçukluları döneminde, Müslim ve gayri Müslim öteki Selçuklu tebaaları gibi, iç yönetimlerinde tamamen bağımsız olarak hüküm sürmüşlerdir. Ermenilerin XII. ve XIII. yüzyıllarda Türklere karşı ara sıra Haçlılarla ve Moğollarla işbirliğine girmeleri Selçuklu politikasında temelde bir değişikliğe sebep olmamıştır. Ancak uygulamada kimi zaman ve durumlarda ana politik eksenden sapmalar olmuştur. Şu noktayı işaret etmek gerekir ki, aynı

dönemde Ermenilerle ilişki içerisindeki diğer Türk idarelerinin politikaları Selçuklulardan oldukça farklı, hatta zıt olmuştur. Mısır'daki Türk Memlukleri, bazı Anadolu beylikleri ile Musul ve Halep Zenginleri güçleri ve intikam hisleri oranında Ermenilere yönelik düşmanca bir politika takip etmişlerdi. Bunun en büyük nedeni ise, Ermenilerin ya düşmanca tavırları ya da düşmanla işbirliği içerisinde bulunmalarıdır. Oysa Selçuklular, Ermenileri karşılarında düşman olarak buldukları gibi dost olarak yanlarında da bulurlar (Önem ve Karataş, 2009, 34).

1.2.2. Osmanlı-Ermeni İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu esnasında Karamanoğlu ve Ramazanoğulları idaresinde yaşayan Ermeniler azınlıklar halindeydiler. Kilikya Ermeni Prensligi'nin dağılmasıyla Ermeniler Karamanoğulları Beyliği'nin topraklarına; Konya, Eskişehir, Kütahya bölgelerine yerleştiler. 1324 yılında Bursa fethedilip Osmanlı'nın başkenti olunca o bölgedeki Ermeniler Bursa'ya göç ettiler. Göçenlerle birlikte Ermeni ruhani reisi de Bursa'ya yerleşti.

Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin temeli ise 1243 yılında meydana gelen Köseadağ Savaşında Selçuklular'ın mağlup olmasıyla Ermeniler'in, Moğollar tarafını tutması ile başlamıştır. Ancak Çukurova'da Memlukler'in nüfuzunun artması Ermeni prensliği için yeni bir tehdit unsuru oldu. Nitekim Ermeni prensliği 1375 yılında Mısır Memluk Türk yönetimi tarafından ortadan kaldırıldı (Halaçoğlu, 2004: 14).

Anadolu'yla beraber Çukurova'nın Osmanlı idaresine geçmesiyle Ermeniler bu defa da diğer bir Türk devletinin idaresine girdiler. Ancak Osmanlı Türkleri idaresinde Ermeniler, Bizans ve kendi prenslikleri zamanında görmedikleri adalet, hak ve hürriyete kavuştular. Buna bağlı olarak çeşitli yörelerden Ermeni göçmenlerin şehir ve kasabalara gelmesi bu zamana rastlar. Nitekim yapılan araştırmalarda nüfusun tabii artışı ile izah edilemeyecek durumlar görülmüştür. Bununla beraber Osmanlı hakimiyetinin buralara kadar uzaması ile hazırlanan sayım defterlerinde nüfusun büyük çoğunluğunu Türkler'in oluşturduğu görülmektedir (Halaçoğlu, 2004: 14).

İnsanlık tarihi boyunca öyle bir halk, millet olmamıştır ve şimdi de yoktur ki o, belli

bir coğrafi bölgede tek başına başka halklardan izole halde yaşasın. Bu açıdan Milattan önce ve sonra Asya ve Avrupa'nın çok geniş arazisine yayılmış Türkler de kendilerinin dört bin, bazı kaynaklarda yedi bin yıllık bilinen tarihleri boyunca Çinliler, Almanlar, Romalılar, Bizanslılar, Persler, Araplar, Slavlar, Rumlar, Gürcüler, Ermeniler ve diğerleri ile birlikte bölgede yaşamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 625 yıllık varlığı boyunca kendilerini Türklere görünüşte sadık millet gibi göstermek için çok zaman ailelerinde bile Türkçe konuşan, birçok ayinlerini Türkçe yürüten, askeri mükellefiyetten özgür olan Ermeniler devletin ekonomik-ticari ve hatta yönetim sisteminde yüksek konuma ulaşmışlardır.

Osmanlı hükümeti Müslüman ve gayrimüslim arasında hiç bir ayırım yapmamış, Ermenilere yüksek sorumlu görevler vermiştir. Örneğin, 1910-1915 yılları arasında Ermenilerin bazı önemli görevleri şu şekilde sıralana bilir;

Osmanlı İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Ermeni Gabriel Noradunkyan olmuştur. İmparatorluk Silahlı Kuvvetleri Kurmay Başkan Yardımcısı Ermeni (Bazazardem) idi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda 2.345 Ermeni yüksek görevler (siyasi, sosyal ve kamu görevleri) icra etmişlerdir:

Artin Dadyan Paşa- Dışişleri Bakanlığı'nda müşavir, Ohanes Serkis Paşa- Maliye Bakanı ve Dışişleri Bakanlığı'nda müşavir, Ohanes Kuyumçyan Paşa- senatör, Agop Kazaçyan Paşa- Maliye ve Hazine Bakanı olmuşlardır. Ticarete önde gelen kuvvetlerin vergilerini Ermeniler düzenlemiştir.

Bunlara ek olarak diğer Ermenilerin aldığı görevler şu şekilde sıralana bilir;

1. Agop Gircikyan - Osmanlı imparatorluğunun ilk elçisi (Paris) Reşit Paşa'nın müşaviri. Osmanlı Krikor imparatorluğunun Paris'teki Elçiliğinin Maslahatgüzarı (1834).
2. Aqaton - Osmanlı PTT Genel Müdürü (1864) Hariciye Vekaleti'nde görevli (1848-1850).
3. Sahak Abro - Hariciye Vekaleti Genel Sekreterliği (1850).

4. Sebuhan Laz Minas - Paris Türk elçiliğinde Sekreter (1863).
5. Krikor Odyan - Hariciye Muhakemat Müdürü (1870).
6. Serkis Efendi - Hariciyede Genel Sır Sekreterliği (1870-1871).
7. Ovakim K.Resiyan - İstanbul Vize Kasabasının Mahkeme Reisi (1879), Sakız Adası İhvari Mahkeme Reisi (1885), Rodos Adası İhvari Mahkeme Reisi (1887).
8. Artin Dadyan Paşa - Hariciye (1880).
9. Yetvart Zöhrab Efendi - Londra Büyükelçisi (1838-1839).
10. Hovsep Misakyan Efendi - La Haye'de Elçi (1900-1907).
11. Sarkis Balyan - Karadağ ve İtalya'da Türk Konsolosu (1900).
12. Azaryan Manuk Efendi - Hariciye Müsteşarı.
13. Kapriyel Noradunkyan - Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinde Hariciye Bakanı (1912).
14. Akop Kazaçyan Paşa - Maliye Bakanı (Hazine-i Hassa Bakanı).
15. Mikail Portukal Paşa - Maliye Nezareti Müşaviri (1886), Ziraat Bankası Genel Müdürü, Hazine-i Hassa Bakanı (1891).
16. Sarkis Ohannes Paşa - Hariciye vekaleti Genel Sekreterliği (1871), Hazine-i Hassa Bakanı (1897).
17. Oskan Mardikyan - Nezareti Bakanı (1913).

Osmanlı'nın kuruluş döneminde farklı nedenlerden dolayı sosyal, ekonomik ve siyasal bir anarşi vardı. Siyasal bütünlüğü bozulmuş olan Selçuklulardan ortaya çıkan beylikler de birbirleriyle mücadele içindeydi. Bu da istikrarsızlık ve anarşiyi körüklemekteydi. Bu karışık ortam içerisinde Osmanlılar da Selçukluların Ermenilere karşı olan tavrını politik bir anlayışla sürdürmüşlerdir. Osmanlıların kendilerini Selçukluların varisi gibi görmeleri de Ermenilere karşı aynı politikaların

sürdürülmesinde etkili olmuştur. Öyle ki Ermenilerin de Osmanlılara Selçuklulardan miras olarak kaldığı söylenebilir (Şahin, 1988:167-168).

İstanbul'un Fethi'nden sonra Osmanlıların azınlıklarla ilgili politikaları Bizans'ın önceki uygulamalarından da kısmen etkilenmiştir. Rum Patriğine 'Ekümeniklik' verilerek tüm Ortodoksların reisi haline getirilmiştir ki imparatorluğun dışındaki Ortodoksların içerdekileri etkilemeleri ve kontrol etmeleri önlenmek istenmiştir. Aynı zamanda İstanbul'un Fethi'yle Batılılarda yükselen haçlı reaksiyonu da kırılmıştır.

1461 yılında Bursa'daki Patrik Ovakim İstanbul'a getirilerek bir fermanla Ermeni Cemaatine patrik olarak atanmıştır. Böylelikle Ermenilere de bir jest yapılmış olunur.

Rahip Çark, 1953'te neşredilen eserinde dönemi Ermeniler açısından şu şekilde değerlendirmiştir: "Fatih Sultan II. Mehmed Han'ın İstanbul'u fethetmesiyle, Ermenilerin istikbali için yeni bir yıldızın parlamaya başladığını... Eğer Türkler İstanbul'a gelmemiş ve gelmeleri gecikmiş olsaydı, Ermenilerin İstanbul'a yerleşmeleri ve inkişafı pek şüpheli olacak, hatta belki de izleri bile bulunmayacaktı." demektedir (Anadol, 2002: 59).

İstanbul'un Fethi'ne kadar sosyal ve siyasal hiçbir oluşumu gerçekleştirememiş olan Ermeniler, yüzyıllarca diğer devletler tarafından istismara uğramışlardır. Osmanlı, Ermeniler talep etmedikleri halde onları himayesine alıp güçlü haklar tanıyarak devlete bağlanmalarını sağlamıştır. Ermeniler; Romalılar, İranlılar ve Bizanslılardan görmedikleri yakınlığı Osmanlılardan görmüşlerdir (Kocaş, 1990: 58).

Osmanlılar döneminde Ermenilerle ilişkiler karşılıklı güven çerçevesinde gelişmiştir ve XIX. yüzyılın ortalarına kadar devletin en güvenilir unsurlarından birisi Ermeniler olmuştur. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndan sonra Ermenilere daha geniş imkanlar tanınarak; valilik, genel müfettişlik, elçilik hatta bakanlık görevleri verilmiştir (Kılıç, 2000: 42).

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya, Osmanlı Ortodoksları üzerinde söz sahibi olmuştur ve toplumsal çözülme süreci de başlamıştır. Böylece Ermeni Cemaati

de Osmanlı sosyal yapısından ayrılmaya başlamıştır. Cemaatin kendi içindeki bölünmeleri ise sürece hız kazandırmıştır (Kılıç 2000: 98). Osmanlı Devleti bünyesindeki azınlıklar arasında "millet-i sadıka" olarak yer alan Ermenilerle dostluk ilişkileri 18.yy'a kadar sürmüştür. Ancak, bu dönemden sonra Ermeniler birdenbire isyana kalkışmış ve Osmanlı Devleti'ne karşı ihanet etmiş değillerdir. Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne ihanet etmesindeki en büyük faktör, Batılı Devletlerin "Şark Politikası" adıyla izledikleri siyasetin etkileridir (Süslü ve Diğerleri 1995: 118).

Bu devletlerin başında Rusya, İngiltere ve Fransa gelmektedir. Rusya sıcak denizlere inme isteklerinin siyasi, tarihi ve iktisadi bir zorunluluk olduğunu savunarak; siyasetlerinin özünü bu şekilde açıklamaktadır.

Ayrıca, Rusya'nın Boğazları ele geçirme düşüncesi de politikasının temelini oluşturmaktadır. Rusya bu amacına ulaşabilmek için Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenileri para ve isyan araçları ile donatarak, aslında "Rus sınırında Ermenisiz bir Ermenistan" hedeflemiştir.

1.2.3. Ermeni Devleti Kurma Çabaları

Ermeniler, Anadolu'da yaşadıkları uzun zaman içerisinde hiçbir zaman tam manasıyla bağımsız olamamışlar, mütemadiyen himaye altında yaşamışlar ve karşılığında da vergi ödememişlerdir. Şurası bir gerçektir ki en iyi muameleyi de Türklerden görmüşlerdir. Hatta Osmanlı imparatorluğu döneminde devletin üst kademelerinde kendilerine birçok görevler verilmiştir(Gürün, 2010, 15).

Tüm bu iyi niyete rağmen 19. yüzyılın sonlarından beri, emperyalist ülkelerin teşvik ve tahrik etmesiyle, ülke içinde isyanlar başlatmaya ve Osmanlı Devleti açısından sorun olmaya başlamışlardır. Dış kuvvetlerin de yardımcı olmasıyla ortaya çıkarılan Ermeni komitelerinin aracı olmasıyla ülkenin her bölgesinde topluluklar ve kitaplıklar kurulmuş, bu kurulan yerleri sürdüren bireylere Ermeni Tarihçesi ve Ermeni ileri gelenleriyle alakalı bilgilendirme yapılarak, Ermeni milliyetçiliği aktarılmaya çabalanmıştır. Bu sırada Türklüğe ve Türk milletine karşı Ermeni milletinde düşmanlık doğuracak çalışmalar da yapılmıştır. Ermeni Patrikhanesi ise,

dinin getirilerini dikkate almayarak, tüm benliği ile komitecilerin bir sığınma yeri haline gelmiştir. Rusya da Kilikya bölgesindeki Ermeni halkını Ortodoksluğa geçirerek kendisine bağlı yapmayı ve bu yöntem ile Akdeniz'e açılmayı amaçladığı için, devamlı bir şekilde Ermeni milletini kışkırtmayı sürdürmüştür(Gürün, 2010,16).

1.2.4. Ermeni Cemiyetlerin Kurulması ve Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflayarak dünya siyasetinden çekilmeye başlamasıyla Osmanlı'nın hakim olduğu bölgelerde otorite boşluğu yaşanmaya başlamıştı. (Ortadoğu, Afrika, Balkanlar, Kafkaslar, Anadolu ve Akdeniz.) Osmanlı Devletinin bu durumundan yararlanmak isteyen büyük güçler Osmanlı toprakları üzerinde şiddetli bir nüfuz ve menfaat mücadelesine başlamışlardır. Anadolu'da yaşayan Ermeniler için harekete geçmişlerdir(Kodaman, 200: 41)

Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok cephede savaşmasını kazanç olarak düşünen Ermeni çeteleri ve komiteleri ise faaliyetlerine tüm çabalarıyla devam ediyorlardı. İmparatorluğun bu durumdan büyük zarar gördüğünü düşünen üst düzey Osmanlı yöneticileri ise bunu engellemek için kapsamlı önlemler almak için fikir birliği aldılar. Osmanlı Dâhiliye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği 26 Mayıs 1915 tarihli tezkeresinde alınacak önlemler şu şekilde belirtildi: “Savaş yörelerine yakın olan yerlerde oturan Ermenilerin bir kısmı ordunun harekâtını zorlaştırır davranışlarda bulunmakta, halka saldırmakta ve isyancılara yataklık etmektedirler. Bu yüzden, Van, Bitlis, Erzurum vilayetleriyle, Adana, Mersin, Osmaniye ve Kozan kazaları, Maraş'ın merkezi dışında Maraş mutasarrıflığında, Halep vilayetinde, İskenderun, Antakya kazalarında oturan Ermenilerin yerleri değiştirilecektir. Bunlar, Musul ve Zor mutasarrıflıklarının Van vilayetiyle bitişik kuzey kısımlarına, Halep vilayetinin doğu ve güneydoğusuna ve Suriye vilayetinin doğusuna nakledileceklerdir.” (Mazıcı, 2005: 102)

Bir yandan komiteler, diğer taraftan da içerideki ve dışarıdaki kiliseler, bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması için bundan daha iyi bir bahane bulunamayacağı kanaatine varmışlardır. Dünya savaşı bahanesini ele alarak Osmanlı'ya karşı güçlerin sömürülerine aldanıp bahanelerini uygulamaya geçirmişlerdir.

Bu amaçla daha 1914 Haziran'ında Erzurum'da yapılan kongresinde Taşnaksutyun; İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Hıristiyan unsurlara ve özellikle Ermenilere karşı eskiden beri takip ettiği iktisadi, sosyal ve idari politika ve ıslahatı uygulama konusundaki tavrını bahane ederek İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet etmeye, onun siyasi programını tenkit etmeye, kendisine ve teşkilatına karşı şiddetle mücadele etmeye karar vermiştir.

Ermenilerin çoğunluğunun bulunduğu Türkiye Ermenileri ve onların yaşadıkları yerler, vatanımızın en geniş topraklarıdır. Davamız, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle bir hak durumuna gelmiş ve diğer devletler tarafından da tanınmıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması nedeniyle, parçalanması söz konusu olduğundan, aşağıdaki hususları gerçekleştirmek tarihi bir zorunluluk olmuştur (Uras, 1987: 88):

‘A. Ermeni komitecileri bütün çabalarını Ermeni davası için harcayacaklardır.

B. Bu duruma göre ihtilalin uğraşı sahası Türkiye'de yaşayan Ermenilerin sahası olacaktır.

C. Ermenilerin geleceklerini Osmanlı Devleti'nin kaderinden ayırmak gerekeceğinden Ermenilerin ilk amacının koşulu Ermeni bağımsızlığıdır. ‘

1.2.5. Tehcir ve İskân

Van'da Ermeni isyanlarının devam ettiği bir sırada, İstanbul'a, diğer bölgelerde de Ermeniler'in isyan ettikleri, yol kestikleri, Müslüman köylerini basarak halkını katlettikleri yolunda haberler geldi. Türk ordusu savaş alanında olduğu için cephe gerisindeki bu olayları önleyemiyordu.

Nihayet Başkumandan Vekili Enver Paşa bu duruma bir çare olmak üzere, 2 Mayıs 1915'te Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya şu yazıyı yolladı(Halaçoğlu, 2004: 65):

"Van Gölü etrafında ve Van Valiliği'nce bilinen belirli yerlerdeki Ermeniler, isyanlarını sürdürmek için daimi toplu ve hazır bir haldedirler. Toplu halde bulunan Ermeniler'in buralardan çıkartılarak isyan yuvasının dağıtılması düşüncesindeyim. 3. Ordu Komutanlığı'nın verdiği bilgiye göre Ruslar 20 Nisan 1915'te kendi sınırları

içindeki Müslümanları sefil ve perişan bir halde sınırlarımızdan içeriye sokmuşlardır. Hem buna karşılık olmak ve hem yukarıda belirttiğim amaçları sağlamak için, ya bu Ermeniler'i aileleriyle birlikte Rus sınırı içine göndermek yahut bu Ermeniler'i ve ailelerini Anadolu içinde çeşitli yerlere dağıtmak gereklidir. Bu iki şekilden uygun olanın seçilmesiyle tatbikini rica ederim. Bir mahzur yoksa isyancıların ailelerini ve isyan bölgesi halkımız sınırlarımız dışına göndermeyi ve onların yerine sınırlarımız içine dışarıdan gelen Müslüman halkın yerleştirilmesini tercih ederim."

Tehcir kararının birinci belirtisi olarak görülen bu yazı ile Enver Paşa, Ermenilerin karışıklık ortaya çıkarmayacak bir biçimde gönderilmelerini arzu ediyordu. Eğer, Ermeni halkı bütün haliyle tutulmak yerine, küçük topluluklar şeklinde farklı bölgelere gönderilecek olurlarsa, isyan çıkarma olanakları da bulunmazdı. Yine bu yazıdan, faaliyetin sadece Ermeni halkının karışıklık ortaya çıkardıkları bölgelerde olmasının arzu edildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı, Ermeni halkının çıkardıkları karışıklıklarla meşgul olurken çok güç bir halin içine girmişti. Van içindeki isyan her haliyle devam ederken farklı yerlere de sirayet etme temayülü göstermiştir. Türk askerleri hem Doğu cephesinde hem de Çanakkale cephesinde büyük ehemmiyet teşkil eden harpler verme zorunluluğunda kaldığından dolayı, Van içerisindeki bu katliamlardan dolayı yeteri kadar etki gösteren önlemler almada geç kalıyordur. Başkomutan Yardımcısı Enver Paşa, bu zor durum karşısında bölgede bulunan insanların canlarını ve mallarını muhafaza etmede acele edilmesi gayesiyle 2 Mayıs 1915 günü Dâhiliye Nazırı olan Talat Paşa'ya emirleri iletmek zorunda kalmıştır (Gürün, 2010; 201-202).

Talat Paşa'nın ortaya çıkardığı ve Meclis-i Vükela'nın da onayladığı tehcir, direk olarak cephelerin güveninde çatlak oluşturacak yerlerde faaliyete geçirilmiştir. Bunlardan ilki Kafkas ve İran cephesinin arka kısmını oluşturan Mersin - İskenderun bölgeleridir. Sebebi ise Ermenilerin düşman kesimle birlik olduğu ve bir çıkarma faaliyetini basitleştirecek eylemler içerisinde oldukları görülmüştür. Sonrasında bu faaliyet isyan başlatan, düşmanla birlik olan ve Ermeni komitacılarına yardımda bulunan başka illerdeki Ermenilere de teşmil edilmiştir. Başlangıcında Katolik ve

Protestan Ermeniler tehcir kararının kapsamında bulunmadıkları halde sonrasında, bunlardan negatif etki yapan faaliyetleri görülenler de bu sevkin içine dahil edilmiştir (Halaçoğlu, 2004; 72).

Ermeniler'in tehciri ikinci olarak, Vilayet-i Sitte adı verilen vilayetlerde, 8 Şubat 1914'te Osmanlı Devleti'yle Rusya aralarında imzalanan ve Ermenilere adeta bağımsızlık veren anlaşmadan kurtulma anlamı da taşımaktadır(Halaçoğlu, 2004: 72).

Talat Paşa, 10 Mayıs 1331 (23 Mayıs 1915) tarihinde 4. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği şifrede de başka vilayetlere nakledilecek Ermeniler hakkında bilgi vermekte ve boşaltılmasını istediği yerleri şu şekilde belirtmiştir (Halaçoğlu, 2004: 67);

- 1- Erzurum, Van ve Bitlis vilayetleri.
- 2- Halep vilayetinin merkez kazası hariç olmak üzere İskenderun, Beylan (Belen), Cısr-i Şugur ve Antakya kazaları dahilindeki köy ve kasabalar.
- 3- Maraş şehir merkezi hariç olmak üzere Maraş sancağı;
- 4- Adana, Sis (Kozan) ve Mersin şehir merkezleri hariç olmak üzere Adana, Mersin, Kozan ve Cebel-i Bereket sancakları.

Erzurum, Bitlis ve Van illerinden dışarıya alınan Ermeni halkı, Musul ilinin güneyi ile Zor iline ve Merkez dışarıda kalmak üzere Urfa iline konumlandırılacaklardı. Adana, Maraş ve Halep bölgesinden çıkarılan Ermeni halkı ise Suriye ilinin doğusu ile Halep ilinin doğu ve güneydoğusuna, hükümetin atadığı bölgelere yerleştirilecek ve bu bölgelerde iskan edileceklerdi. Taşınma faaliyetlerine eşlik etmek üzere Adana iline, eşliğinde bir mülkiye müfettişi ile birlikte maliye kısmından nitelikli bir memur bulunması doğrultusunda mülkiyenin müfettişlerinden Ali Seydi Bey, Halep ve Maraş ili için de Hamid Bey atanmış ve Ali Seydi vazifesine gitmiştir. İskan bölgelerine varan Ermeni halkı, durum ve konumuna göre hali hazırda köylere yapacakları hanelere ya da devletçe uygun görülen bölgelerde tekrar oluşturacakları

köylere taşınacaklardı. Ermeni köylerinin Bağdat demiryolundan asgari olarak 25 km uzakta olması koşullandırılmıştı. Nakli gereken Ermenilerin, tüm mal ve eşyalarını beraberlerinde taşıyabilecekleri ve taşınamayacak cinsteki malları buldukları yerde de bir emir metni yazılarak tebliğ edilmesi kararı verilmişti (Halaçoğlu, 2004; 68).

Doğu Anadolu bölgesinde bulunan illerle bazı Güneydoğu bölgesindeki illerden çıkarılarak, Diyarbakır'ın güney kesimine, Fırat nehri vadisine ve Urfa ilinin yakın bölgelerine taşınmalarına karar verilen Ermeni halkının tekrar negatif olaylar oluşturmamaları için Başkomutanlık makamı bazı ikazlarda bulunmuş, bundan dolayı 26 Mayıs 1915'te Dahiliye Nezareti'ne ilettiği bir belgede şu konulara odaklanılmasını istemektedir (Halaçoğlu, 2004; 68):

- 1- Ermeniler'in gönderildikleri yerlerdeki nüfusu oradaki aşiret ve Müslüman sayısının % 10 nispetini geçmemelidir.
- 2- Göç ettirilecek Ermeniler'in kuracakları köylerin her biri elli evden çok olmamalıdır.
- 3- Ermeni göçmen aileleri seyahat ve nakil suretiyle de olsa ev değiştirmemelidir.

Ve biz samimi olarak inanıyoruz ki, o tarihte devletlerin kopardıkları gürültü, üzerine büyük ümitler bağladıkları Ermeni isyanlarının imkansız hale geldiğini görmeleri sebebiyledir. Rusların 27 Nisan günü ABD'de yaptıkları teşebbüsün başka hiçbir izahı olamaz. Katliam rivayetlerinin hakiki maksadının ne olduğuna da propaganda bahsinde değinmiştik.

İnsanîyet timsali olarak ortaya çıkıp Ermeniler öldürülüyor diye gözyaşı döken politikacıların, Türkiye'deki Ermenilerin ölmesine hakikaten üzülebileceğini düşünebilmek için insanın aftan da öteye resmen aptal olması icap eder.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilerle ilgili olarak, daha önce anlattığımız sebepler dolayısıyla almak mecburiyetinde kaldıkları tedbirleri ve bunların tatbikatını da kronolojik sıra içinde gözden geçirelim (Gürün, 2010: 305).

Osmanlı Hükümeti, 6 Eylül 1914'te, Ermenileri kalabalık olduğu vilayetlere bir şifre

tamim göndererek, Ermeni siyasi parti başkanları ve elebaşlarının hareketlerinin devamlı kontrol altında tutulması talimatını verdi.

Başkumandanlık 25 Şubat 1915'te 8682 sayılı emirle bütün birliklere aşağıdaki emri verdi:

“Bitlis'te bazı Ermeni eşkıyası zuhur etmiş ve bazı Ermeni asker firarileri şekavete sülük eylemiş, Halep'te, Dört Yol'da Ermeniler tarafından asker ve jandarmaya tecavüz vuku bulmuş ve Kayseri Sancağı'nda Ermeni evlerinde külliyetli bombalar, Fransızca, Rusça ve Ermenice şifre grupları bulunmuştur. Bu vekayi halen mühim olmamakla beraber, düşmanlarımız tarafından memleket dahilinde bir ihtilal teşebbüsü hazırlandığına delalet etmektedir. Binaenaleyh atideki mevadın (aşağıdaki maddelerin) yeniden tebliğ ve tamimine lüzum görüldü” (Gürün, 2010:306).

1.Ermeni efrad gerek seyyar ordularda ve gerek seyyar ve sabit jandarmalarda katiyen hidematı müsellahada [silahlı görevde] kullanılmayacaklar ve kumandanlar ve karargahın maiyet ve dairelerinde dahi istihdam oluşturmayacaklardır.

2.Ordu ve kolordu kumandanları ve Kolordu ve fırka kumandan vekilleri ve mevki kumandanları ahali tarafından herhangi bir suretle evamiri hükümete muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görürlerse derakap Kuvayı Askeriye ile en şiddetli surette tedibat(cezalandırma) yapmaya ve tecavüz ve mukavemeti esasından imha etmeye mezun ve mecburdurlar. Kezalik (böylece de) kumandanlar lüzum gördükleri yerde derhal idare-i örfiye ilanına da salahiyettardır.

3.Her yerde mutabassır ve müteyakkız bulunmakla beraber bilfiil tecavüz emareti görülmeyen yerlerde ahaliyi tedhiş edecek tazyikattan içtinap olunmalıdır (baskıdan sakınılmalıdır). Bu suretle itaat ve sadakatten ayrılmamış olanların zarar görmeyecekleri kanaati takviye edilmeli ve ahaliyi yese düşürerek isyana sevk edilmemelidir.

4.Umumi hali seferberi sebebiyle müdafaa ve asayişe taalluk eden bilcümle mesail ciheti askeriye ait olduğundan alelumum memurin-i mülkiye ve bu mesailde

kumandanlara müracaat ederler. Yalnız İstanbul vilayeti mülkiyesi asayişe müteallik umur ve tedabir işler ve tedbirleri için Karargah-ı Umumiye'ye müracaat edeceklerdir.

5.Asayişe müteallik umur için Üçüncü ve Dördüncü Ordu ve Irak mıntıklarında en büyük merci ordu kumandanlarıdır. Birinci ve İkinci Ordu mıntıklarında bu umur için en büyük merci kolordu kumandanlarıdır. İşbu kolordu kumandanları Başkumandanlık Vekâlet'ıyla beraber ordu kumandanlarına da malumat verirler.

6.Üçüncü ve Dördüncü Ordu Kumandanları muhtemel takibat içerisinde tedabir tasarruf ve ittihaz ettiklerini derhal Başkomutanlık Vekaleti'ne bildireceklerdir.

Gelir-geçer kanun özel koşullar amacıyla yapılmış ve hemen faaliyete geçirilmiştir. Bu hususta Osmanlı Devleti çok hızlı kararları faaliyete geçirmiştir. Nedeni ise bu hususun tehlike arz etmesidir. Başlangıç olarak Van ve çevresi kapsamında başlatılan tehcir faaliyeti, İzmit, Bursa ve Kayseri gibi illerde faaliyete geçirilmemişti. İtilaf Devletleri'nin savaş gemilerinin Çanakkale'ye yaptıkları saldırıları, Karadeniz Bölgesi'nde Ereğli'nin Rus savaş gemileri tarafından bombardmanı sırasında İstanbul'a yakın bölgede bulunan bazı illerde çok kalabalık olan çevre Ermenilerin bir isyan başlatma aşamalarında olması durumu değiştirmiştir. Adapazarı ve Kayseri bölgesinde olup isyanlarda faydalanılmak üzere ortaya çıkarılmış birçok patlayıcının bulunması, komitelerin aşırı sistemli bir şekilde yapılandıklarının ortaya çıkarılması, kararın içine alan yerlerin yaygınlaştırılmasında etki etmiştir. Bu yerlerin haricinde hayatlarını sürdüren Ermenilerin de Osmanlıya karşı başlattıkları isyanların sonucunda duyulan gereksinimden dolayı tehcir fazlaştırılmış, Protestan ve Katolik mezheplerinde olan Ermeniler bu olayın haricinde sayılmıştır (Gürün, 2010, 281).

Buna göre; göçe tabi tutulan Ermenilerin mal varlıkları kesinlikle koruma altına alınmıştır. Göçe tabii tutulan insanlar ayrıldıkları yerde hangi ekonomik şartları taşımakta iseler yerleşecekleri yeni iskan bölgelerinde de aynı şartlara sahip olacaklardı. Böylece göç ettirilen Ermeni vatandaşlarının maddi anlamda mağduriyeti de engellenmiş oluyordu. Ayrıca Ermenilerin göç süresince, eşkıya saldırılarına maruz kalarak öldürülmeleri ve soyguna uğramaları ihtimaline karşı,

muhafızı olmayan hiçbir kafilenin yola çıkmaması gibi talimatlar da mevcuttur(Halaçoğlu, 2004: 60).

Tehcir sırasında emniyetin sağlanması için de oldukça çaba sarf eden Osmanlı Hükümeti, bu konuda gerekli özeni göstermeyen yetkilileri ve suç işleyenleri özel mahkemelerde yargılamıştır. Bu mahkemelerde toplam 1397 kişi yargılanarak, idam dahil çeşitli cezalara çarptırılmışlardır (Gürün, 2010:223).

1908 öncesinde Ermeniler'in ayaklanmalarına karşı bir tedirginlik içinde olan İttihatçılar, 1915'e dek geçen sürede Hınçak ve Taşnak partileriyle işbirliği ve diyalog arayışı içinde olmuşlar, fakat 1. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan Ermeni isyanları, İttihatçıları acil önlemler almaya sevk etmiştir. Bu önlemlerin en önemlisi de, günümüze dek tartışıla gelen "Tehcir" meselesi olmuştur. Yapılan araştırmada da görüldüğü üzere, İttihatçıların tehcirle ilgili emirleri gayet açık bir şekilde ortada olmasına rağmen, iddia edildiği gibi sistematik bir öldürme ya da katliam emirlerinin görülmediği açıktır. Tersine, İttihatçılar Ermeniler'in geçici bir dönem için sevke tabi tutulduklarını ve geri dönmeleri durumunda mülklerinin teslimiyle ilgili düzenlemelerin yapılmasını öngören talimatnameler de yayınlamışlardır.

1.3. Mondros Mütarekesi ve Birinci Dünya Savaşı sonunda Ermeni Meselesi

İtilâf Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı ülkesinin işgaline imkân hazırlıyordu. Artık ülke yabancılar tarafından parçalanıp işgal edilmeye hazır durumda idi. Mütareke'nin Ermeniler ve Ermenistan ile ilgili maddeleri şunlardı (Kocatürk, 1988, 72-73):

Madde 4- İtilâf hükûmatına mensup üsera-yı harbiye ile Ermeni üsera ve mevkufini İstanbul'da cemedilecek ve bilâkaydü şart itilâf hükümetlerine teslim olunacaktır.

Madde 24 - Vilayet-i sitte'de iğtişâş zuhurunda mezkûr vilâyetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını itilâf devletleri muhafaza ederler.

Madde 7 - Müttelikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi

sevkulceyişı noktasını işgal hakkını haiz olacaklardı.

7. Madde ile de imparatorluğun toprak bütünlüğüne müdahalede bulunuluyordu.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması üzerine Ermeniler, İngilizler'in de yardım ve kışkırtmalarıyla yeniden organize olmaya başlamışlardır. Ermeni ve Rumlar'ın Müttefik zaferleri ve yaklaşan barış dolayısıyla şımarıp taşkınlıklar yapmaları, hükümetin onlara karşı gereken yakınlığı göstermesini önlemiş, ayrıca bu husus Türkler'i tahrik ederek asayişsizliklere yol açmıştır. Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra ABD, İngiltere ve Fransa'nın da desteğiyle bu mütarekeye güvenen Ermeniler, Doğu Anadolu'da katliamlara başladılar (Hacıyev, 2002: 2004).

Diğer yandan Ermeniler kendilerini savunmak üzere bir mandater devlet arayışına girmişlerdi (İlter, 2000: 59). Mandater devlet olma görevi ABD'ye ve Başkan Wilson'a bırakıldı. Wilson, Ermenilerin katliama uğradıklarını iddia ettikleri bölgeye, General Harbord başkanlığındaki bir heyeti gerçekleri tespit etmek üzere görevlendirdi. 2,5 ay ülkemizi dolaşarak rapor hazırlayan bu heyetin rehberinin bir Ermeni olması, oldukça dikkat çekicidir.

Nihayet, General Harbord'un 16 Ekim 1919 tarihli raporu ile Türklerin Müslüman olmayanlara karşı bir hareket içinde ve bir Ermeni soykırımını peşinde olmadıkları özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca bu raporla; Türklerin yalnızca kendi bağımsızlıkları için savaştığı gerçeği de ortaya konulmuştur. Böylece "Ermeni Sorunu" olarak ortaya atılan bu sorun Türkler lehine çözümlenmiştir (Akgün, 1981:161).

Bunun dışında konuyla ilgili olan bir başka rapor ise; mütarekenin imzalanmasından sonra İstanbul'a yüksek komiser olarak atanan Amiral Bristol tarafından sunulmuştur. Bu rapor da özetle; Ermenilerin bağımsız bir devlet kurması görüşünü reddederek, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini ifade etmiştir (Selvi, 2003:125).

Mondros Mütarekesi sonrasında, Ermeniler bir yandan zulümlere devam ederek, diğer yandan da diplomatik anlamda harekete geçerek, Paris'te toplanacak olan barış konferansına 3 heyet göndermişlerdi. Ancak, bu heyetlerin hiçbirinin devamlı

temsilciliği, Paris Barış Konferansında kabul edilmemişti.

Ermeniler, Batılı güçlerin tahrikleri ve teşvikleri neticesinde hayallerinde şekillenen Büyük Ermenistan rüyasını gerçeğe dönüştürmek için çaba sarf ediyorlardı. Bu nedenle 19.yüzyıldan beri kendi emelleri için Ermenileri destekleyen ve örgütleyen Batılı güçlü devletlere konferansta güveniyorlardı. Lakin Paris Barış Konferansında savunulan görüşlerde bir mutabakata varılmayınca Ermeniler isteklerini gerçekleştirmek için sonuç alamadılar.

1.3.1. Milli Mücadele Dönemi Türk-Ermeni İlişkileri

Çok sancılı olan bu dönemin önemli gelişmesi olan Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.

1.3.2. Gümrü Antlaşması

Gümrü Antlaşması 3 Aralık 1920 tarihinde TBMM - Ermenistan arasında imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde; Kars ve çevresi geri alınmıştır. (Kars, Sarıkamış, Kulp, İğdir)

Anlaşmaya göre Ermenistan;

-Sevr Antlaşması'nda yer alan haklarından vazgeçecektir.

-Misakı milliyi tanıyacaktır.

-Talep ederse TBMM bu devlete çeşitli yardımlarda bulunacaktır.

-Topraklarında yaşayan Müslümanların dinsel ve kültürel haklarını tanıyacaktır.

-Asker ve silah sayısını sınırlandıracaktır.

-Katliamlara karışmamış kişiler, belirlenen sürede geri dönebilecekler, bu süre içinde dönemeyenler bütün haklarını kaybedeceklerdir.

-Taraflar birbirinden tazminat talep etmeyeceklerdir.

-Ermenistan, Türkiye'ye düşmanlık yapmayacaktır.

“Antlaşma'nın 18'nci Maddesi'ne, göre, bu Antlaşma iki tarafın hükümetlerince onaylanacak ve suretleri Ankara'da, teati edilecekti. Fakat Antlaşma'nın imzasından bir gün sonra Ermeni Taşnak Hükümeti ortadan kaldırılmış ve Ermenistan, Kızıl Ordu tarafından işgal edilmişti. Bu yüzden Gümrü Antlaşması da onaylanamamıştı. Bunun yerine, önce 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması, daha sonra 13 Ekim 1921'de Türkiye - Sovyet Rusya ve Ermenistan arasında Kars Antlaşması imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Kars Antlaşması hükümleri Moskova Antlaşması hükümlerinin aynıdır” (Söylemez, 2002, 39).

Gümrü anlaşması TBMM'nin onayladığı ilk uluslararası antlaşmadır. Doğu sınırı bu anlaşma ile çizilmeye başlanmıştır. Ermenistan Misak-ı Milli'yi tanıyan ilk ülke olmuştur. (Misak-ı Milli'yi ilk olarak bu bölgede gerçekleştirmiştir.) Ermenistan Sevr Antlaşması'nın geçersiz olduğunu kabul eden ilk ülkedir. "Türkiye" adı antlaşma metninde coğrafi bir terim olarak ilk defa yer almıştır. TBMM bu antlaşma ile ilk diplomatik (siyasi) zaferini kazanmıştır.

1.4. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Türk-Ermeni İlişkileri ve Terör Faaliyetleri

Berlin Antlaşması sonrasındaki zamanda Ermeni problemi iki doğrultuda gelişim göstermiştir. Bunlardan birincisi, Batı devletlerinin Osmanlı üzerindeki baskıları ve tehditleri; ikincisi ise, belli başlı bölgelerde yaşamlarını sürdüren Ermenilerin Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yeraltında örgütlenip birleşmeleri ve silahlanmalarıdır. İlk teşvikler Rusya tarafından yapılmaya başlamış, Rusların bu hareketi İngiliz ve Fransızları Ermenilerle daha çok alakadar olmaya zorlamıştır. Doğu Anadolu bölgesindeki İngiliz Konsolosluklarının adedi hızlı bir şekilde fazlaşmış, aynı zamanda alana fazla sayıda Protestan misyonerler gönderilmiştir (Telçeken, 2003; 7).

Bu teşvikler neticesinde Doğu Anadolu bölgesinde 1880 yılından başlayarak farklı Ermeni komiteleri oluşturulmaya başlamıştır; fakat yerel seviyede kalan komiteler, Osmanlı idaresinden herhangi bir memnuniyetsizliği bulunmayan ve refah içerisinde hayatlarını sürdüren Ermeni halkının ilgisini çekmediğinden dolayı başarılı bir sonuca ulaşılmamıştır (Telçeken, 2003;7).

Osmanlı Ermenilerini, içeride oluşturulan komiteler sayesinde ülkeye karşı bir eyleme çekme girişimi oluşamayınca, bu defa Rus Ermenilerine Osmanlı dışında komiteler oluşturulması yönünden ilerletilmiştir. Bu şekilde 1887'de Cenevre içerisinde sosyalist bir eğilimi bulunan, ılımlı militan Hınçak; 1890 senesinde ise Tiflis içerisinde aşırı, terör, isyan, savaş ve bağımsızlık taraftarı Taşnak komiteleri oluşturulmuştur. Bu komitelere, Avrupa'nın bazı ileri gelen ülkeleri "ıslahat" isminin altından hem Osmanlı'nın iç işleriyle bir bağlantılı halde olurken, hem de Ermenileri Osmanlı idaresine karşı silahlandırmıştır. Böylece devlet içerisinde ve dışarısında silahlanan Ermeni komiteleriyle Ermeni kiliselerinin teşvik edici hareketleri neticesinde, Ermeni halkı yavaş bir şekilde Türklere düşman olmaya başlamıştır. Topraklarının ve Osmanlı Ermenilerinin kurtarılması amaç şeklinde belirtilmiştir (Telçeken, 2003; 7).

1.4.1. Lobi Faaliyetlerinin Başlaması

1. Dünya Savaşı nedeni ile Kafkas cephesinde Türk askerlerini arkasından vuran ve Ruslarla bir olan; Van, Kars ve Erzurum gibi Türk illerinin kaybedilmesinde katkıları olan Ermenilere karşı, Osmanlı'nın tehcir faaliyetleri, her ülkenin doğal olarak kendini koruması olarak düşünülmelidir. Özellikle Osmanlı'yı kendi aralarında pay etmeyi planlayan Rusya, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Batı ülkeleri tarafından teşvik edilen Ermenilerin, komiteler vb. topluluklar oluşturarak hür bir Ermeni devleti kurma gayretleri savunması olmayan, hiç bir suçu bulunmayan çok sayıda Türk'ün katledilmesi ile neticelenmiştir. Kars, Van, İzmit, Erzurum, Bitlis ve diğer Osmanlı illeri içerisinde akla gelmeyecek yöntemlerle yapılan katliamlar, işgal tarafındaki Rus kumandanlarını bile tiksindiren seviyelere varmıştır. Rus ve Ermeniler tarafından yalnızca Kars ve Ardahan içerisinde otuz bin Müslüman insanın öldürüldüğü söylenmektedir (Halaçoğlu, 2004; 111).

Ermeni yanlısı çok sayıda gazeteci, yazar, araştırmacı, profesör vb. kişiler Ermeni olayını aktarmak için Paris içerisinde konferanslar yaptılar ve konferans sürdüğü müddetçe Paris'in etkin gündemi içerisine oturdular. İtilaf devletlerinin başkanlarının yanlarından bir an olsun bile gitmeyen Ermeni delegeleri, bu kişilere devamlı bir

şekilde Ermenistan'a borçlu olduklarını anlattılar ve kendilerine önceki zamanlarda söyledikleri birçok vaatleri anlattılar. Bu sırada Ermeni Patrikhanesi de Anadolu bölgesinde farklı noktalarda çok sayıda Ermeni'nin öldürüldüğünü, fakat öldürenlerin yakalanmadığı doğrultusunda İtilaf devletlerinin hatırı sayılır kişilerine devamlı olarak şikayette bulundu (Süslü, 1990, 21).

Lozan'dan sonra Avrupa devletleri ve Rusya kendi iç meselelerine daldılar. Bu devletlerdeki Ermeni dosyası kapandı. Esasen Ermeniler de birbirlerine düşmüşlerdi. Taşnaklar ile Hınçaklar, Eçmiyazin ile Antilyas Kilisesi aşık bir mücadele halinde idiler. Ermenilerin kendi içindeki bu mücadele konumuz dışında kalmaktadır (Gürün, 2010: 440).

Amerika'da ise durum biraz daha değişik oldu. Osmanlı İmparatorluğu ile teması sadece misyonerler vasıtasıyla olmuş bu ülkede, misyonerlerin yaydığı hava, en azından belirli halk kitlelerinde Türkler aleyhinde menfi bir his uyandırmıştı. Protestan Kilisesi'nin de kamuoyu üzerinde oldukça önemli etkisi vardı. Bundan yararlanan ve hemen hemen tamamı Türkiye muhaciri olan Ermeniler bir lobi oluşturmuşlardır.

Amerika, Lozan Antlaşması'nı Türkiye ile harp halinde olmadığı için imzalamamıştı. Ancak siyasi münasebetler kesilmiş olduğundan, Lozan'ın imzasını müteakip, yine Lozan şehrinde, Amerika ile Türkiye arasında 6 Ağustos 1923 tarihinde bir Dostluk ve Ticaret Anlaşması imzalanmıştı. Amerika'daki Ermeni lobisi bu anlaşmanın Kongre'den geçmemesi için büyük bir mücadelenin içine girdi. Demokrat Parti, bu konuyu seçim kampanyasına bile soktu. Neticede 1927'de Senato'da yapılan oylamada 2/3 ekseriyetin elde edilebilmesi için 6 oy eksik kaldı ve anlaşma reddedildi. Böylece Amerika'da Ermeniler Türkiye'ye karşı kazanım elde ettiler.

1945'te savaşın sona ermesini müteakip haziran ayında yeni Ermeni Katolikosu seçimi münasebetiyle Dünya Ermeni kuruluşlarının Erivan'da yaptıkları toplantıda Kars-Ardahan konusu ortaya çıkarıldı. Konu Barış Konferansı'na getirilmeye çalışıldı. Ancak dünyanın yeniden ikiye bölünmekte oluşu ve bilhassa bir süre sonra çıkan Kore Harbi'nde Türkiye ile ABD arasında gelişen yakınlık ve dostluk, bazı

ülkelerde Ermeni toplulukları içinde münferit şekilde görülen Türk düşmanlığının göze çarpacak ölçülere ulaşmasına imkan vermedi.

Batı ile Doğu blokları arasında yumuşama döneminin başladığı 1960'lardan itibaren münferit çabalar birleşmeye, 24 Nisan tarihlerinde gittikçe adedi artan ülkelerde törenler düzenlenmeye, anıtlar dikilmeye başlandı. 1966'da konu Birleşmiş Milletler'e getirilmek istendi.

Kıbrıs sorunu ortaya kriz halinde çıkınca Ermenilerle Rumlar arasında gizlenmeye gerek dahi görülmeyen ve İstiklal Harbi'ndekine benzer bir işbirliği kuruldu.

Kaçaznuni'nin kitabında şöyle bir cümle vardır(Gürün, 2010: 441):

"Avrupa devletleri davamızı terk etmişlerdir. Ermeni milletinin yarısı kırılmış veya dünyanın dört bir yanına dağıtılmıştır. Öbür yarısı kanı çekilmiş, evi dağıtılmış, uzun bir istirahata muhtaçtır. Ermeni Cumhuriyeti Rusya'nın egemen bir eyaleti durumundadır. Devletimizi, istesek bile Rusya'dan ayıramayız. Parti yenilmiş ve işlevini kaybetmiştir. Ülkeden atılmıştır. Yurda dönemez. Dışarıda bir şey yapamaz, işte bugünkü durum. Taşnakların artık yapacakları bir şey kalmamıştır." demesine rağmen Taşnaklar faaliyetlerine devam etmişlerdir. Kaçaznuni burada yanılmıştır ve Taşnakların asıl özellikleri olan cinayet işlemek görevleri devam etmiştir. Ne var ki bu defa devletlerin açtığı eski tozlanmış Ermeni dosyası değil, polis kayıtlarına geçen cinayet dosyaları gerçeği ortaya çıkmıştır.

II. BÖLÜM TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN OLAYLAR (SOĞUK SAVAŞ SONRASI)

2.1.Soğuk Savaş Sonrası Türk-Ermeni İlişkiler

Soğuk savaş sonrası ortaya çıkan sonuçlara hazır olmayan Türkiye yeni tehlike ve çağrı kaynakları ile karşı karşıya kaldı. Güney Kafkasya'dan hissettiği SSCB gibi büyük bir tehlike ortadan kalktı ve yerinde üç siyasi oyuncu belirdi. Kısa vadeli tereddütten sonra Türkiye her üç ülkenin bağımsızlığını tanısa da, Güney Kafkasya ülkelerinin kendisine verdiği tepkiler farklı oldu. Azerbaycan ve Gürcistan Türkiye ile siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerini genişletmek isteklerini ortaya koydukları halde, Ermenistan Türkiye'ye karşı farklı iddialarda bulundu ve Türkiye'nin bölgesel rakibi olan Rusya ile aynı ittifakta yer aldı.

Ermenistan ile Türkiye arasında ilk temaslar 1988 yılında gerçekleşmiştir. Öyle ki aynı yıl Ermenistan'da yaşanan deprem sonrasında Türkiye bu ülkeye yardım etmiştir. Bu olaydan kısa bir süre sonra bir Türk gazetecinin Erivan'ı ziyaret etmesi Ermenistan'da itirazla karşılanmış ve bu tarihten itibaren 1990 yılına kadar Türk gazetecilerin bu ülkeye ziyareti yasaklanmıştır. 1990 yılında Ermenilerin Türkiye'deki konsolosu Qalustyan'ın ölümünden sonra Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Volkan Vural'ın Ermenilere taziye mektubu göndermesi ilişkilerinde yakınlaşma yaratmıştır. Bu girişim ise Türk gazetecilerin Ermenistan'a giriş yasağının ortadan kaldırılması ile sonuca ulaşmıştır. Aynı yıl Ermenistan Cumhurbaşkanı seçilen Levon Ter-Petrosyan Türkiye ile ekonomik ilişkiler kurmak isteğini açıklamış ve bundan hemen sonra Moskova'da Ermeni ve Türk iş adamları arasında ilişkilerin temelini oluşturan görüşmeler başlamıştır. Meydana gelen tüm bu gelişmelere rağmen 1990'da Ermenistan'ın kabul ettiği Bağımsızlık Beyannamesinin 11. maddesi "Osmanlı Türkiyesi'nde ve Batı Ermenistan'da Ermenilere karşı işlendiği iddia edilen soykırımın uluslararası alanda tanınması" cümlesinin düşürülmesi ve Ermenistan Parlamentosunun 1991 yılının Şubat ayında Kars Anlaşması ile belirlenen Türkiye-Ermenistan sınırlarını tanımadığını beyan etmesi bu iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına olumsuz etkisini göstermiştir

(<http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html>,11.02.2016).

Ermenistan'ın bu adımlarına rağmen, 1991 yılının Nisan ayında Erivan'a giden Volkan Vural, Ter-Petrosyan ile görüşmüş ve taraflar arasında iyi komşuluk ilişkileri kurmak amacıyla anlaşma planı hazırlanmıştır. Bu seferden sonra Ermenistan'dan gelen heyet Türkiye Başbakan Yardımcısı Ekrem Pakdemirli tarafından kabul edilmiş ve aynı zamanda, Türkiye'nin 1991 yılında Orta Asya'ya yaptığı heyet ziyareti Ermenistan'da da seferde olmuştur. Bu zaman zarfında Türk halkının Dağlık Karabağ sorunu sebebiyle Ermenistan'la ilişkilerin kurulmasına karşı sert tutum sergilediği halde, Türkiyeli diplomatlar ise Türk halkının tavrının aksi istikametinde Ermenistan'la ilişkiler kurmaya çalışıyorlardı. Türkiye 16 Aralık 1991'de hiçbir şart ileri sürmeden Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Ermenistan'ın Karadeniz'e çıkışı olmasa da 25 Haziran 1992'de Ermenistan, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne gözlemci üye olarak davet edilmiş ve aynı yıl Türkiye ile Ermenistan arasındaki Kars-Gümrü demiryolu hattı açılmıştır (Aydın,2001:407).

Türkiye'nin Ermenistan'ın bağımsızlığını tanimasından sonra bu ülkenin Erivan'da açılacak diplomatik temsilciliğine Büyükelçi de belirlenmişti. Büyükelçinin Ermenistan'a gitmesinden önce Türkiye, Ermenistan'ın kendisine karşı toprak talebinin olmaması konusundaki maddenin de dahil olduğu protokolün imzalanmasını istemiştir. Türkiye'nin bu talebini Ermenistan kabul etmemiştir (Aydın,2001:410).

Bu durumda 1992 yılında Türkiye, Erivan'ın iki ülke arasında mevcut sınırları tanıdığını yazılı olarak bildirene kadar Ermenistan'la diplomatik ilişkiler kurmamaya karar vermiştir. Bu karara rağmen, Türk tarafı Ermenistan'la gayri resmi ilişkileri kesmemiştir.

Ermenistan tarafı bazı Türk iş adamlarını Erivan'a davet etmiş, onlardan Türkiye'nin Trabzon limanını genişleterek Ermenistan'ın kullanımına vermesi için aracı olmalarını istemiştir. Bazı Ermeni iş adamları Türkiye'ye gelerek bu konuyu Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ile müzakere etse de bu istekleri Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Daha sonra Türkiye 1992 yılında Avrupa Birliği'nden Ermenistan'a

gönderilen 100 bin ton buğdayın Türkiye üzerinden Ermenistan'a taşınmasını sağlamış ve enerji krizi yaşayan Ermenistan'a elektrik enerjisi alanında yardıma hazır olduğunu bildirmiştir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde gerginlik 1998 yılında Robert Koçaryan'ın iktidara gelmesi ile artmıştır. Bu olay karşılıklı ilişkilerde yeni bir aşama idi. Koçaryan, 1915 olaylarının uluslararası alanda "soykırım" olarak tanınmasını Ermenistan'ın dış ve güvenlik politikasının önceliği ilan etti. Bunun karşılığında ise Türkiye, Ermenistan vatandaşları için vize prosedürünü ve Ermenistan'a ait uçakların Türk hava sahasını kullanmalarını zorlaştırdı. 1990'lı yıllarda Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı talepleri ve bu ülkenin Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi önemli rol oynamıştır. SSCB dağılmasından önce Türkiye Dağlık Karabağ meselesini iç meselesi olarak kabul etmiştir. SSCB dağıldıktan sonra ise Türkiye birinci aşamada Dağlık Karabağ konusunda tarafsız kalarak Ermenistan ile Azerbaycan arasında aracı olmak istemiştir. Hatta Türkiye kısa bir süre Ermenistan ve Azerbaycan ile bu konuyu müzakere etmiştir. Fakat Türkiye'nin tarafsız arabulucu olma girişimleri çok sürmemiş, Ermenistan'ın işgali sürdürmesine paralel olarak Türk halkının hükümet üzerindeki baskısı Ankara'nın daha çok Bakü'yü desteklemesini sağlamıştır. Özellikle, Dağlık Karabağ'ın çevre illerinin işgale uğraması Türkiye kamuoyunda Ermenistan'a karşı sert tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Muhalefet partileri, özellikle Milliyetçi Hareket Partisi Türkiye hükümetinin tarafsızlık politikasını eleştirmiş ve Ermenistan'a karşı askeri operasyonların başlamasını talep etmiştir (Hurç, 2008, 64).

Türkiye ile Ermenistan arasında ticari alanındaki ilişkiler üçüncü ülkeler aracılığıyla sürdürülmüştür. Ermeni marketlerinde Türk malları satılmaya başlanmış ve geçen süre içinde Ermeni iş adamları Türkiye'ye kolaylıkla vize alabiliyorlardı. Sınırın kapalı olmasına rağmen, ticaret İran ve Gürcistan toprakları aracılığıyla sürdürülmüştür. İki taraf arasında 1993 yılında 4,5 milyon dolar olan ticaret hacmi 1997 yılında 30 milyon, 2007 yılında 120 milyon ve 2008 yılında 200 milyon dolara kadar artmıştır. Ayrıca, iki ülke arasında İstanbul-Erivan, Antalya-Erivan uçak ve Erivan-İstanbul, Antalya-Erivan otobüs seferleri oluşturulmuştur. Türkiye'de kayıt

dışı olarak 20 binden fazla Ermenistan vatandaşı çalışmaktadır. Türkiye ve Ermenistan GSM şirketleri arasında dolaşım sözleşmeleri imzalanmış ve Ermeni şirketleri bu dolaşım hizmetinden zaman zaman işgal altındaki Azerbaycan topraklarında da kullanmışlardır. Abdullah Gül'ün Ermenistan ziyareti sırasında Türkiye'nin Unit Grup şirketi ile Ermenistan Elektrik Şirket ve Ermenistan Enerji ve Sanayi Bakanlığı arasında elektrik enerjisinin alınması alanında sözleşme imzalanmıştır.

2.2. Diaspora Kavramı ve Ermenistan

‘Diaspora eski Yunanca’da “dağınık ekmek” anlamına gelmektedir ve ilk kez, M.Ö. 800-600 yıllarında Anadolu ve Akdeniz havzalarının Yunanlılar tarafından kolonize edilmesini tanımlamak için kullanılmıştır. Bu dönemde Yunanlıların dağılması baskı nedeniyle değil, tamamen ekonomik nedenlerle gerçekleşmiştir(http://www.kafder.org.tr/bilgibelge.php?yazi_id=278, 14.02.2016). Türkçe Sözlük, diaspora için “kopuntu” sözünü karşılık olarak göstermiş. Bu kavramın karşılığı bir ulustan ayrılma, kopma biçimde düşünülmüş.

M.Ö. 721 yılında İsrail Krallığı'nın ve Samarya'nın Asurlularca yerle bir edilmesiyle başlarsa da, asıl diaspora M.Ö. 586'da, Babil Kralı II. Nabukadnezar'ın Yahuda'yı ve Kudüs'ü yakıp yıkmasıyla oluşur. Kavramın yaygın ve bilinen kullanımı, Yahudilerin M.Ö.586 yılında Babil Sürgünü sonucu dağıtılmalarını ifade etmektedir. Diaspora, Yahudi tarihiyle ilgili bir kavram olarak algılanır. Yahudilerin tarihte Filistin'den çıkarılışlarına işaret eder. Babillilerin Yahudi Krallığı'nı yıkmasından sonra çok sayıda Yahudi tutsak alınarak Babil'e sürülmüştür.

Diaspora kavramı batı literatüründe öteden beri var olmakla birlikte, özellikle 1980'li yıllardan itibaren yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Diaspora kavramı dünyanın pek çok yerine göç etmiş topluluklar için kullanılır ve kavram; zoraki bir dağılışı, asıl ülkeden uzaklaşmışlık ve yaşanan ülkede bir varoluş güçlüğüne bulunması gerekliliğini içerir. Bir halkın, bir toplumun dünyanın çeşitli ülkelerine dağılışı anlatan bu kavramın ilk kullanımı Filistin dışında daha sonra da İsrail'in dışında yaşayan Yahudileri belirlemek için olmuştur.

Diaspora topluluklarının bir diğerk özelliği de büyük devlet kurma amacı içerisinde olmalarıdır. Ermeniler gibi Yahudiler'in ve Rumlar'ın da büyük İsrail ve büyük Yunanistan hedefleri vardır. Bu durum diaspora toplumlarının ortak yönlerine işaret etmektedir. Uzun süre bir devlete sahip olamamak ve onun getirdiği zorluklar bu topluluklarda zaman zaman çok büyük bir ülke ve çok güçlü bir devlet özlemini kamçılıyor olabilir. (Laçiner, 2004: 40).

2.2.1. Ermeni Diasporası ve Diaspora - Ermenistan İlişkileri

“Toplumların milli varlıklarını oluşturmada en önemli unsur şüphesiz dini ve vicdani unsurlar olmuştur. Bu unsurlar içerisinde hem ulusal varlıkları hem de dini kimlikleri açısından kendilerini pasifize edilmiş hissederek Ermeniler kurdukları diğerk Hristiyan mezheplerinden ayrı bir kurum ile dini varlıklarını sınıfsal olarak farklı bir zemine oturtmuşlardır. Dört büyük kutsal kitapta kendilerine ait bir unsur bulunmadığı için kendi yazdıkları tarih ile mukaddes kitaplarda yer aldıklarını ispatlama amaçlı oluşturdukları dini tarihte, kendilerini Nuh Peygamberin oğlu olan Yasef'e bağlı bir millet olarak ifade etmişlerdir.” (Bıyıklı, 2015)

Ermeni Diasporası, Ermenistan dış politikasını etkilemekle, hatta şekillendirmekte çok isteklidir. Bunun için Ermenistan büyükelçilikleri ve diğerk temsilciliklerinin bazı masraflarını karşılamakta, Ermenistan Dışışleri Bakanlığı'nın doğal bir şubesi gibi çalışmaktadırlar. Ancak bu istekliliğin Ermenistan'da her zaman memnuniyetle karşılandığı söylenemez. Çünkü ülkenin dışında yaşayanların o ülkenin dış politikasını belirlemesi sık rastlanan bir durum değildir ve aslında eşyanın doğasına da aykırıdır. Bir ülkenin ihtiyaçları o coğrafyada yaşayanlarca belirlenir ve bu ihtiyaçları ancak orada yaşayanlar görebilir. Dolayısıyla Ermenistan topraklarında yaşamayan, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Fransa gibi Kafkasya gerçeklerinden her anlamda uzak ülkelerde yaşayarak Ermenistan'ın ihtiyaçlarını bilebilmek mümkün değildir. Bu gruplar ne kadar Ermenistan'ı anlamaya ve ona destek olmaya çalışsalar da sonuçta yaptıkları kendi diaspora ihtiyaçlarını tatmin etmekten öteye geçemez. Nitekim diaspora Ermenilerinin Ermenistan dış politikasını şekillendirmede ikinci handikapları burada ortaya çıkar: Dış politika, idealler ile

gerçeklerin dengelenmesidir. Diğer bir deyişle “ideallerden ne kadar taviz verilecek”, “temel ihtiyaçlara nasıl ulaşılabilecek” süreci yararlı ve gerçekçi olmayı gerektirir. Oysa ki diaspora Ermeniler’i, hayal aleminde kurmuş oldukları Ermeniliklerini ve neredeyse hiçbir dönemde bir devlet aracılığıyla test edememişlerdir. Ermenistan’ın bağımsızlığını kazanmasının ardından hayallerini gerçekleştirebilmek için önemli bir araca sahip olduklarını düşünen Ermeniler, oyunun yapılması gerekenler kısmını Ermenistan devletine empoze etmeye başlamışlar. Buna karşın Ermenistan gerçekten kendisine empoze edilen hedeflerin ne kadarını gerçekleştirebilir, bu konuda ne kadar imkana sahiptir sorusuna cevap verememişlerdir. Açıkçası cevap vermek de istememektedirler. Onlara göre Ermeniler, soykırıma uğramışlardır ve bunun sorumlusu hala yaptığını inkar eden Türklere dir. Türklere bu sözde soykırım kabul ettirilmedikçe Ermenistan dış politika hedeflerine ulaşmış sayılamaz. Hatta çok sayıda diaspora kuruluşları en azından geçici bir dönem için veya Ermenistan bazı temel ihtiyaçlarını karşılayana kadar Türkiye ve Türklere ile soykırım kabul edilmeden herhangi bir görüşme yapılmasına dahi karşıdrlar.

Onlara göre böyle bir durum “eli kanlı katil” ile anlaşmak olur. Özetle diaspora Ermenilerinin son derece katı oldukları ve Türkiye ile olan problemlerinde taviz vermeyi Ermeni olmakla çelişir gördükleri anlaşılmaktadır. Oysaki Türkiye, Ermenistan’ın en büyük komşusu ve bölgenin en önemli güçlerinden biridir. Ermenistan’ın etrafı 100 milyonu aşan bir Türk kökenli nüfus ile çevrilidir. Bu ortamda ekonomik ve siyasi krizlerden kurtulamayan Ermenistan’ın Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesinin hayati bir öneme sahip olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Hal böyleyken bunu binlerce kilometre öteden diaspora Ermeniler’inin gerçekleştirebilmesi olanaksızdır. Nitekim bu tavır Ermenistan’da da son dönemde sıkça eleştirilmeye başlanmıştır. Örneğin Asbed Kotchikian, Ermeni Diasporası’nı Ermenistan dış politikasını rehin almakla suçlamakta ve diasporanın dış politikanın belirlenmesinde doğrudan bir rol almaması gerektiğini dile getirmektedir. Özellikle diasporanın Türkiye ile ilişkiler konusunda sergilediği katılıktan şikayet eden Kotchikian, bu nedenle Koçaryan hükümetinin de Türkiye ile görüşmeleri gizli yapmaya çalıştığını, TARC (Turkish Armenian Reconciliation Commission) benzeri

görüşmeleri ise doğrudan desteklemediğini belirtmektedir. Buna göre Ermenistan, bağımsızlığını kazandığı ilk günden bu yana dış politikasını belirlemede diğer dış unsurlar gibi Ermeni Diasporasının doğrudan etkisinden de kurtulmaya çalışmaktadır.

Tehciri yaşayan birinci kuşak Ermeniler, Türklerden torunları kadar nefret etmezken, tehciri yaşamayan torunların bu kadar nefret dolu olmalarının altında yatan sebebin ne olduğunu anlamak hiç de zor değil. Tehcir sırasında Sovyetler Birliği tarafından Ermeniler Türkiye'ye karşı kışkırtılmıştır. Günümüzde yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan uluslarını kurtarabilmek ve dünya siyaseti merkezinde önemli bir pay sahibi olabilmek için, özellikle Kilise ve muhafazakar Ermenilerin efsaneleştirmeleri sonrasında, Ermeni kimliği, din ve "sözde soykırım" üzerine yerleştirilmiştir.

2.2.2. I. Diaspora Konferansları

Robert Koçaryan ülke dışındaki Ermenilerle güzel ilişkiler oluşturmaya ciddi önemiyet göstererek şatafatlı konferanslar yapılmasının kararını almıştır. Konferansların hedefi Ermenistan'a her konuda Ermeni gruplarının yardımda bulunmalarını sağlamaktır. Bunun karşılığı olarak diasporaya siyasi amaçlar belirtecek ve Ermeni kültürünü koruyabilmelerinde yardımda bulunacaktır. 22-23 Eylül 1999 tarihlerinde yapılan birinci konferanstan dolayı ilişkiler yeni bir seviyeye ulaştı. Erivan'da yapılan konferansa 70 kadar devletten 1.200 kadar kişi katılım gösterdi ve bu katılımcıların 800 kadarı yüksek mertebelerde bulunan kişilerdi. Konferans içerisinde; Siyasal faaliyetler, ekonomik problemler, kültürel, bilimsel problemler, sosyal problemlerle birlikte Ermenistan-Diaspora birliğine ait çalışma grupları ortaya çıkarıldı (Karagül, 2014; 1-10).

2.2.3.II. Diaspora Konferansları

İkinci konferans 45 ülkeden gelen temsilcilerle 27-28 Mayıs 2002'de yapıldı. Ermenistan Dışişleri Bakanı ve konferansın hazırlık komisyonu başkanı Vardan Oskanyan'a göre; konferansa Ermenistan, Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ve Diaspora tüm teşkilatlarıyla katıldı. Robert Koçaryan konferanstan beklentileri şöyle ortaya koyuyordu(<http://www.azatutyun.am/Content/Article/1569753.Html>;20.12.2016)

“Bizler kolay değerlendiremeyeceğimiz bu sürece üç yıl önce başladık. Sürecin anlamı Vatan ve Diaspora'nın entegrasyon olanaklarını değerlendirmek ve ulusal potansiyelin korumaktır ki dünyada çok hızlı bir şekilde gelişim göstermektedir. Ermenistan zorlu bir coğrafi bölgede bulunmaktadır ki her bir politik gelişme yeni sürprizlere gebe olabilir. Ülkemiz bu zaman içerisinde özellikle süper devletler arasındaki ilişkilerini çok nazik bir şekilde gerçekleştirmiştir. Ermenistan'ın çıkarlarını öne çıkarmada Ermeni Diasporası kuruluşlarının takındığı tutum övgüye değerlidir. Şimdi ise gelecekte yapacağımız işleri konuşmanın zamanıdır. Şu anda geriye dönülmez demokratik reformlar giderilmektedir. Ekonomik reformlarla birlikte rüşvet karşıtı programlar da incelenmiş ve bizler bunların takipçisi olmaya devam edeceğiz. Konferansta ele alınacak tüm sorunlar; Ermenistan, Karabağ ve Diaspora için çok önemlidir. Ermenistan dışarıdan, Diaspora ise Ermenistan'dan kesinlikle yönetilemez”.

Konferansların içerisinde diasporanın düzensizliği hakkında bir odak kitle oluşturarak bu hususun bütünsel kimlik yaratılmasını önleyen kültürel bir tehdit ortaya çıkardığı savunuldu. Bütünsel kimlik hakkında üç ögenin; ortak lisan, sözde yapılan soykırım ve Karabağ probleminin yaşamsal bir ehemmiyetinin bulunduğu ve tüm Ermenilerin bunları onaylamasının lazım geldiği altı çizilerek belirtildi. Aynı zamanda sözde yapılan soykırımın bilinmesine ait yapılan çalışmaların başarılı bir şekilde devam ettiği ve bu gayretlerin Ermeni birliğine fayda sağladığı onaylandı. İkinci Diaspora konferansında; sözde yapılan soykırımın bilinmesine önem verileceği ve Türklerle Ermenilerin aralarındaki ilişkilerinde soykırım söylemlerinden geri dönmeyeceği en önemli karar olarak tutanaklarda yer almıştır (<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=27/18.12.2016>).

2.3. Türk-Ermeni Barışma Komisyonu-TEBK

Ermeni Diasporasının Türkiye'yi üçüncü ülkeler karşısında karalama kampanyası Türkiye'nin dış politikasında da sorun yaratmakta ve her yerde karşımıza çıkan bir engel olmaktadır. Türkiye'nin gerektiği kadar ehemmiyet vermediği Ermeni Diasporası 17 Aralık 2004'te Brüksel görüşmelerinde önüne çok büyük bir engel

olarak çıkmıştır. Avrupa Birliği Ermeni sorunu konusunda Türkiye'ye iki dayatmada bulunmuş ve Türkiye'nin AB'ye girmesi için Türkiye'nin sözde Ermeni Soykırımını tanımasını ve Türkiye'nin Ermenistan'la sınır kapısını açmasını istemiştir. Karabağ konusunda uzlaşmaz bir politika izleyen Ermenistan'la hiçbir şekilde anlaşma mümkün olmamaktadır.

Türkiye-Ermenistan arasında diyalog açısından en önemli girişim ise 9 Temmuz 2001'de Türk-Ermeni Barışma Komisyonu'nun kurulmasıdır. Türk-Ermeni Barışma Komisyonu(TEBK) 31 Temmuz 2001 tarihinde Ermenistan'daki 10 siyasi parti tarafından kınanmış ve geçerliliği fesih edilmiştir.

2.4. Dağlık Karabağ Sorunu

Karabağ sadece Azerbaycan'ın değil, genel olarak dünyanın da en eski tarihe sahip diyarlarından biridir. Bu arazideki Azıx mağarasında en eski insanların yerleşim yeri tespit edilmiştir. Bu yerleşim yeri Azerbaycan'ın, aynı zamanda Karabağ'ın, Akdeniz havzası ve Doğu Afrika ile birlikte insanlığın ilk vatanlarından biri olduğunu kanıtlamaktadır.

Ermenistan - Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözümü Azerbaycan'ın dünya ile bütünleşmesinin ve genel gelişmesinin koşullarını belirleyecek ana unsur olarak görür. Ülkede gerçekleştirilmiş reformların başarılı sonuçları devletçiliğin güçlendirilmesini, istikrarın sürekli karakter almasına, ekonomik alanda ciddi başarılarla ulaştırmıştır. Günümüzde Azerbaycan uluslararası alanda büyük bir üne sahiptir, öyle ki Azerbaycan Güney Kafkasya'nın en önemli ülkesi olarak tanınmaktadır. Milli lider Haydar Aliyev'in iktidara gelişinden sonra sosyal yaşamın tüm alanlarında gerçekleştirilen değişikliklerin meydana gelmesi Azerbaycan'ın uluslararası ününü de önemli derecede etkilemiştir. Bununla birlikte, elde edilen başarılarla birlikte, hala çözüm bekleyen sorunlar da mevcuttur. Bu sorunlardan En önemlilerinden birisi de Dağlık Karabağ Sorunudur.

Ermenistan - Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun tarihi hakkında konuşurken öncelikle Ermenilerin Azerbaycan'da yerleştirilmesi konusuna dikkat çekmek

gerekmektedir. Mesele şuradadır ki, Ermeniler Azerbaycan'a hayli sonraları taşındı. Tarihi gerçekler göstermektedir ki, XIX yüzyıla kadar Azerbaycan'da hiçbir Ermeni bulunmamaktadır. Ermenilerin bu araziye yerleştirilmesi Rusya imparatorluğun her zaman özel siyasi çıkarlarına hizmet etmişti. XIX yüzyılda Doğu Avrupa'da, aynı zamanda Rusya'da yaşanan olaylar (Rusya-Türkiye, Rusya-İran savaşları) Azerbaycan'ın kuzey komşusunun bölgede konumlarının giderek zayıflamasına yol açıyordu. Rusya güney sınırında Müslüman ve Türk ülkesinin varlığından da ciddi rahatsızlık duyuyordu ve bu nedenle Kuzey Azerbaycan'da Ermenilerin yerleştirilmesi fikrini gerçeğe dönüştürme konusunda düşünmeye başladı.

1813 yılı Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmalarının bağlanmasından sonra Ermenilerin Azerbaycan topraklarına aktarılması süreci kitlesele hal aldı. Bu dönemde Türkiye'den 86 bin, İran'dan ise 40 bin Ermeni şimdiki Ermenistan toprakları olan Batı Azerbaycan topraklarına aktarıldı. Ermeniler esasen Nahcivan, Erivan ve Karabağ arazisine yerleştirildi. Bundan sonra da Azerbaycan'ın parçalanması girişimleri devam etti ve burada Ermeni vilayeti kuruldu. Daha sonra, 1846 yılında bu vilayet iptal edildi. Bununla bile, Ermenilerin Azerbaycan topraklarında yerleştirilmesi süreci tarihte olumsuz izini sürdü (Q.Əliyev, 2003).

Ermenilerin Kafkasya'da yerleştirilmesi değişik dönemlerde aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 200 yıl önce Rus Çarı bir kısım Ermeni nüfusunun Derbent ve Kuba'ya aktarılması konusunda kararname imzalamıştır. "Derbent ve müskir Ermenilerinin imtiyazları ve serbest dolaşma hakkı hakkında" denilen bu fermenda Ermenilere yeterince geniş haklar verilmiş ve onların yaşam kalitelerini artırmak için verimli topraklara sahip olmalarının gerekliliğinden söz edilmişti.

1723 yılında ise Rus Çarı I. Petro 12 Eylül tarihli anlaşma uyarınca Bakü, Derbent ve Kuba arazilerine Ermenilerin göç ettirilmesi için özel yerler ayrılması konusunda kararname imzalamıştır.

1726 yılında II. Yekaterina, Ermenilere özel merhamet gösterip onları himaye etmenin zorunluluğunu belirten ferman vermiştir.

1729 yılında Rusya Çarı'nın fermanı ile bir grup Ermeni meliki Rusya bağımlılığını kabul etmiştir.

1799 yılında Çar I. Pavel, Ermenilerin Gazah bölgesinde yerleştirilmesine yardım için Kartli-Kaxetiya çarlığına özel talimat vermiştir.

Ermenilerin Azerbaycan topraklarına aktarılması sadece ayrı ayrı fermanlarda ve kurallarda, hatta uluslararası anlaşmalarda bile yer buluyordu. 1828 yılında Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay Barış Anlaşması'nda böyle bir madde de yer bulmuştu ki, İran'da yaşayan Ermenilere serbest şekilde Rusya topraklarına geçme hakkı verilir. Böylece aslında Ermenilerin Azerbaycan topraklarına göç etmesi için zemin yaratılmıştır.

Dağlık Karabağ Sorunu, Ermenistan'ın soykırım iddialarının ilk somut yansıması ve Ermenilerin Türk düşmanlığı politikasının yeni sahasıdır. Bundan dolayı Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile de bağlantılıdır. Bu tarihi bağ ve ortak düşman, Türk-Azeri ilişkilerini daha da kuvvetli hale getirmiştir. Bundan böyle Türkiye ile Azerbaycan bir millet-iki devlet ve doğal müttefik olarak anılacaktır (Mesimov, 2001:275).

Dağlık Karabağ sorunu, Ermeni sorununun bir parçası olarak görülmeli ve değerlendirilmelidir. Karabağ, neredeyse gelenekselleşmiş olan Azerbaycan toprakları hesabına ve Ermenistan'ın yüzölçümü olarak büyüme ve Ermenilerin etkin bir güç olma adına giriştikleri bir davanın son halkasıdır. Eğer sorunun gerçek izi kaybettirilirse ki, başta ABD ve Avrupa devletleri olmak üzere bu yönde bir tutum sergilemekte, Ermenilerin hedeflerinin daha da genişleyeceği bir gerçektir. Aslında Türklerin yıllardır Azerbaycan ve Anadolu Türklerinin hep hayal olarak değerlendirdikleri ve ciddiye almadıkları ve dışladıkları "Büyük Ermenistan" adım adım gerçeğe dönüşmektedir de denilebilir. Bu yüzden Azerbaycan ve Türkiye bunu ortak sorun edinip çözmedikleri sürece "hayal" olarak gördükleri gerçeğe yaşamak zorunda kalacaklardır (Attar, 2005, 119).

Dağlık Karabağ çatışması Türkiye'nin bir bölgesel çatışmasındaki politikasının ilk test edildiği alan olmuştur. Türkiye Kafkasya'da önemli bir güç olmak istemesine

rağmen askeri bir çatışmaya girmekten kaçınmıştır. Aynı zamanda stratejik müttefiki olarak gördüğü Azerbaycan'ın da zarar görmesini istemeyen Türkiye, uluslararası toplumu harekete geçirerek Ermeni işgalinin kalıcı olmamasını ve kınanmasını sağlama politikası izlemiştir. Çatışmanın bir Müslüman-Hristiyan çatışması gibi algılanması da Türkiye'nin istemediği bir durumdur. Sovyetler Birliği dağılmadan önce çatışmalar ilk başladığında Türkiye'nin pozisyonu, sorunu Sovyetler Birliği'nin bir iç problemi olarak değerlendirmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı yeni bir durum oluşturmuştur. Ermeni kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarındaki hızlı ilerleyişi Türkiye'de kamuoyu ile dış politikada karar vericileri karşı karşıya getirmiştir. Özellikle Hocalı Katliamı'ndan sonra Türkiye'de gösteriler yapılmış ve göstericiler Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemek için asker göndermesini talep etmişlerdir. Muhalefet partileri de iktidarı eleştirmişlerdir. Başbakan ise askeri bir müdahaleye karşı çıkarken Azerbaycan'ın böyle bir talebi olmadığını ifade etmiştir. Dağlık Karabağ çatışması sırasında en kritik durum Ermeni kuvvetlerinin Nahcivan'a saldırması üzerine ortaya çıkmıştır. Türkiye'de 1921 Kars Antlaşması gündeme getirilerek Nahcivan'ın statüsünün korunması için askeri müdahale tartışmaları yapılmıştır. Nahcivan ile ilgili krizin aşılmasından sonra da çatışmaların devamı Türkiye açısından sürekli bir sorun olmuştur. Diplomatik açıdan Azerbaycan'a tam destek veren ancak Azerbaycan topraklarının işgalini engellemeyen Türkiye, bölgesel güç olarak rakibi Rusya karşısında zemin kaybetmeye başlamıştır. 1994 yılında Dağlık Karabağ sorununda ateşkes sonrasında da çözüm önerilerinin ortaya konmasında Türkiye teşvik edici olmuştur. AGİT çerçevesinde bir çözümü destekleyen Türkiye, birinci bölümde ifade edildiği gibi koridor önerisini de ortaya koymuştur. Dağlık Karabağ sorununda barış sürecinde Ermenistan'ın Türkiye'yi tarafsız olmadığı gerekçesiyle arabulucu olarak kabul etmemesi Türkiye'nin süreçteki rolünü sınırlandırmıştır (Kasım, 2009: 95, 96).

“Bir millet iki devlet” olan Azerbaycan ve Türkiye'nin uluslararası arenada da birbirilerini desteklemesi, Türk ve Azerbaycan diasporasının ortak düşmana karşı beraber mücadele vermesi oldukça önemlidir. Söz konusu olan, Ermenistan hükümeti ve Ermeni diasporasının Azerbaycan'a ve Türkiye'ye karşı olan sinsiz iddiaları ve bu

amaçla gerçekleştirdiği kampanyalardır. Ermeni diasporası 2015'e doğru sözde soykırım iddialarının 100. yılı çerçevesinde yoğun hazırlıklar içine girmiştir. Türkiye'ye soykırımı tanıtmak ve buna bağlı olarak Türkiye'den tazminat ve toprak alma amacıyla olan bu gruplar, Türkiye'yi uluslararası alanda psikolojik baskı altına alarak tazminat ve toprak taleplerini elde etmek için yürüttükleri faaliyetlerini arttırmışlardır. Ermenistan hükümetinin iç politika malzemesi ve Ermeni diasporasının lobi faaliyetleri için önemli meselelerden biri haline gelen bu kampanya, Ermeni yanlısı güçler tarafından da destekleniyor.

Sözde soykırım meselesi ile Karabağ meselesi arasında bir bağlantı vardır. Bu sorunların çözümü birbirinden bağımsız olarak ele alınamaz. 25-26 Şubat 1992 tarihinde gerçekleşen Hocalı Katliamının bir soykırım olduğu konusunda hiçbir tereddüt yoktur. Hocalı Soykırımı'nın Ermeniler tarafından 1915'in intikamını almak için yapıldığı gerçeği bizzat Ermenilerin kendileri tarafından söylenmiştir. Soykırımın yanı sıra Karabağ'ın ve etraf bölgelerin işgalinin temel amacı Türkiye'nin Türk dünyası ile bağlantısının kesilmesidir. Bu yüzden mesele sadece bir Azerbaycan-Ermenistan meselesi olmakla kalmayıp, aynı zamanda Türkiye-Ermenistan meselesidir. Türkiye ve Azerbaycan devletinin gerek karşı lobi faaliyetleri gerekse diplomasi yoluyla belli başlı ülkelerde yapacağı çalışmalar ile Ermeni lobisinin çabalarını önlemesi mümkündür. Bu kapsamda 2015 yılı yaklaşırken Ermeni lobisinin karşıt faaliyetlerinin yoğunlaşması karşısında, Azerbaycan ve Türk diasporasının etkin bir şekilde koordinasyonunun sağlanmasıyla beraber, savunmacı yaklaşımların terk edilip, girişimci ve ön alıcı politikaların benimsenmesi icap eder. Ermenilerin bu sinsi faaliyetlerine karşı kamuoyu yaratıcı odaklar olarak, Türkiye ve Azerbaycan politikacıları, sivil toplum kuruluşları, siyasi aktörler, yazarlar ve kitle iletişim araçları gibi özneler karşılıklı dayanışma içinde hareket etmeli, Türk ve Azerbaycan diasporası bu asılsız iddialara karşı birlikte faaliyet göstermelidirler.

2.5. Viyana Ermeni-Türk Platformu – VAT

Türk-Ermeni ilişkilerinde yaşanan olaylardan birine de Viyana Ermeni-Türk Platformu imza attı. Viyana Üniversitesi'nde görevli tarihçilerin kurduğu Viyana Ermeni-Türk Platformu, Temmuz 2004'te bir çağrı yaparak, soykırım iddialarıyla ilgili olarak Türk ve Ermeni tarihçileri arasında 100'er adet belge alışverişi önerdi. Buna göre; 1915 olaylarıyla ilgili belgeler karşılıklı olarak sunulacak ve bunlar üzerinden bilimsel bir tartışma yürütülecekti (<http://www.gazetevatan.com/ermeni-sorununa-tarihçiler-el-koyuyor-22200-gundem/21.12.2016>)

Türkiye'den Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Yusuf Halaçoğlu ile Ermeni Araştırmaları Bölümü Başkanı Prof. Hikmet Özdemir, Ermenistan adına ise Erivan Soykırım Müzesi Müdürü Prof. Lavrenti Barsegyan ile Ermeni Bilimler Akademisi'nden Prof. Ashot Melkonyan bir araya geldi(<http://www.gazetevatan.com/ermeni-sorununa-tarihçiler-el-koyuyor-22200-gundem/21.12.2016>)

Süreç hassas olduğu için basına kapalı tutuldu. 16 Temmuz 2004'te Türk tarafı Ermeni tarafına verilmek üzere yarı uluslararası ve yabancı arşivlerden olmak üzere 100 belgeyi Viyana'ya götürdü(www.hurriyet.com.tr/index/arşivNews.aspx?id=289969/21.12.2016).

Ermeni heyeti olmadığı için belgeler Artam Ohancanyan'a iletildi. Artam da Ermeni yanının 100 adet belgesini Türk yanına ilettiler. Türk yanları 31 Aralık 2004 tarihine kadar karşılıklı olarak 80 adet belgenin daha teslimatını önerdi ve 2005 senesinin başlangıçlarında toplantı gerçekleştirilmesi kararı verildi. Ermeni tarihçiler, 2005 Mayıs'ında Viyana şehrinde gerçekleştirilmesi öngörülen toplantıya gelmeyeceklerini söylediler. Bu olayı yazılı bir şekilde duyuru yapan Viyana Ermeni-Türk Platformu, Ermeni diasporasının 2005 senesi amacının "1915 yılında gerçekleşen olayları soykırım olarak onaylatılmak üzere" belirterek Türk yanının iletişime hazır bir şekilde olduğunu kanıtladığını belirtti. 2005 Ekim'de Ermeni yanı "Osmanlı Türkçesi'yle yazılan belgeleri çevirmediğinden dolayı" ek zaman talep etti. Türk yanı belgelerin tercüme edilmiş halini iletmeyi önerse de karşı taraftan cevap gelmedi ve bu süreç böyle bitti(www.hurriyet.com.tr/index/ArsivNews.aspx?id=

[289969/21.12.2016](http://www.hurriyet.com.tr/index/ArsivNews.aspx?id=289969/23.12.2016)). Viyana Türk-Ermeni Platformu'na sunulan arşiv belgeleri, 2010'da kitap haline getirildi. Viyana Türk Ermeni Platformu Arşiv Belgeleri (Archival Documents of the Viennese Armenian-Turkish Platform) adını taşıyan eser İngilizce yayımlandı. Kitap, 1915 olaylarına ilişkin Türkiye, Ermenistan, Avusturya, Almanya, Fransa ve Amerikan arşivlerinden derlenen toplam 179 belgeyi içeriyordu. (<http://www.hurriyet.com.tr/index/ArsivNews.aspx?id=289969/23.12.2016>)

2.6. 2004 NATO Zirvesi Ve Türkiye - Ermenistan İlişkilerine Etkisi

Komşu ülkeler ile güzel ilişkiler oluşturulmalı ilkesinden destek alan Türkiye Başbakanı Erdoğan, 2004 Haziran'ında Ermenistan devlet başkanı Koçaryan'a NATO toplantısına davet teklifinde bulundu. Koçaryan ise bu teklifi geri çevirdi. Ermenistan devlet başkanı toplantının evvelinde Ermeni devletinin Türkiye olmadan da bir gelişim gösterebileceğini ve ön koşul bulunmadan diplomatik bir ilişki oluşturmayı talep ettiklerini söyleyerek Türkiye'yi çözüm yanlısı olmamakla itham etti(<http://www.euractiv.com.tr/ticaret-ve-sanayi/article/hollande-ermenistan-ile-ibirligini-rusyanin-gumruk-birligine-uyumlu-olarak-gelistirebiliriz-029641> 23.12.2016).

Toplantıda Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan'ın dışişleri bakanları içerisinde yapılan üçlü bir görüşme umutların sürdürülebilirliğini sağladı. Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan, Türk hükümetiyle kurulan ilişkilerinde samimi bir şekilde olduklarını, görüşmelerin Karabağ problemiyle birlikte ticari ve iktisadi hususları da içine alması lazım geldiğinin altını çizerek Türkiye'nin Kafkasya'nın güneyini Avrupa'ya ve NATO'ya bağlamakta ehemmiyet teşkil eden bir rolde bulunduğunun altını çizdi. Aynı zamanda toplantıların Gürcistan'ı da içine katarak devam ettirilmesini teklif etti (<http://www.hurriyet.com.tr/index/abdullahgul&d=200406/24.12.2016>).

2004 senesinde taraflar arasındaki ilişkiler yönünden Ermenistan tarafında gelişen ve tek ümitlendiren olay bütçe taslağına soykırım kelimesinin katılmaması olarak gösterilebilir. Buna rağmen Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Gasparyan Ermeni devletinin soykırım hususundaki politikasında bir farklılaşma yapmadığı ve soykırım

konusunun dünyada bilinmesinin öncelikleri olduğunu söyledi. Türkiye Başbakanı Erdoğan ise 24 Haziran 2004 tarihinde Ermenistan ile olan ilişkileri muhafaza etmek istediklerini, fakat bir boyuta kadar buna çabalayacaklarını söyleyerek bir nevi Ermeni devletine uyarıda bulundu(<http://www.azg.am/am/2004062902/24.12.2016>)

III. BÖLÜM AK PARTİ HÜKÜMETİNİN ERMENİSTAN POLİTİKASI

3.1. AK Parti ve Türkiye'nin Kafkaslara Bakışında “Değişim”

Küresel dünyada 11 Eylül milat olarak görülmektedir. 11 Eylül saldırıları sonrası şekillenen dış politika algılarında Gürcistan Kafkasya'yı merkezleyen bir ülke konumuna ulaşmıştır. Küresel rekabet Gürcistan'a bu misyonu yüklerken 2008 yılında Rus-Gürcü savaşları yaşanmıştır. Bu, Rus - Gürcü rekabetinde ABD başta olmak üzere Avrupalı müttefiklerin çoğu Gürcistan'da siyasi bir aktör olmak için çaba harcamışlardır. Bu dönemde NATO ve AB üyeliği adımları için Kafkaslara çeşitli temsilcilikler kurulmuştur.

Kafkaslarda bu iktidar yarışı sürerken Türkiye 2001-2003 yılları arasında siyasi istikrarsızlık temelli birçok ekonomik problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu istikrarsızlıkların sonucunda Ak Parti iktidarı gerçekleşmiş ve Türkiye'nin tarihle yüzleşen ve yakın çevreyi kapsayan dış politikalar uygulanmıştır.

Bu çerçevede Ak Parti'nin dış politika unsurları şu şekilde ifade edilebilir;

- Yakın komşularla sıfır sorun
- Demokrasi – özgürlük ve güvenlik dengesini koruyan politikalar
- Bölgesel bütünleşme ile yürütülen dış politikalar
- Ticari ve menfi hedeflerde ritmik diplomasi ve girişken politikalar
- Sorun yaratan politikaları terk edip çözümleyici ve savunmacı yaklaşımların benimsenmesi

Bu dönemde dış politikada Tayyip Erdoğan simgeleştirilmiş ve Türkiye hasta adam söylemlerinden uzaklaşmıştır. Bu politikaların Kafkas coğrafyasında konumlandırılmış bir gerçekliği bulunmamaktadır. Çünkü politikalar tamamı ile Türkiye'nin dış dünyada Avrupa merkezli yapısının oluşturulmasını hedeflemektedir. Bu konumlandırmada AB üyeliği ve Orta Doğu politikası daha önceliklidir.

Ak Parti politikalarında coğrafi niteliklere yönelik kurgulamalar ile ilerlemiştir. Kafkaslar Türkiye için Karadeniz bölgesi içinde bir ana kapı olarak görülmektedir. Ayrıca Kafkaslar Enerji politikalarının yoğunlaştığı bir bölge konumundadır. Ermeni isyanlarını sürükleyici konumda olan Rusya ve ABD'nin birbirleriyle olan rekabeti bu politikaları zaman zaman sekteye uğratmaktadır. Ahmet Davutoğlu ise Kafkasya'yı Balkan ve Orta Doğu arasında bir köprü olarak görmektedir. Lakin Türkiye ve Kafkaslar Ermenistan - Azerbaycan gerginlikleri sebebiyle bir türlü sağlıklı bir ortama kavuşamamıştır.

2002 yılından sonra Türkiye'nin dış politikasında yaşanan anlayış değişikliği Ankara'nın Ermenistan siyasetinde de etkili oldu. Türkiye; Kıbrıs, Suriye ve Kuzey Irak siyasetinde olduğu gibi Ermenistan'a karşı da bazı " karşılıksız " adımlar atmaya başlamıştır. Onlardan bazılarını şu şekilde sıralanabilir:

- 16 Ekim 2003'te Türkiye hava sahasını Ermenistan'a açtı ve bu ülkenin uçakları Türkiye'ye doğrudan uçmaya başladı;
- 29 Mart 2007 yılında Türkiye Ermeni kilisesi olan Akdamar'ı tamir ettirdi ve müze olarak kullanıma verdi;
- 17 Eylül 2008'de Serj Sarkisyan'ın daveti üzerine Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Ermenistan'a sefer yaptı;
- Abdullah Gül'ün bu ülkeye ziyaretinden sonra yurtdışındaki Ermenistan sefirliklerinin düzenlediği organizasyonlarda Türk diplomatlarının katılımına izin verildi. Bu adımlara karşılık olarak Ermenistan tarafı sadece Abdullah Gül'ün bu ülkeye ziyareti ile ilgili Ermenistan Futbol Federasyonu (EFF) logosundan Ağrı Dağının tasvirini çıkarttı. Bu durum üzerine çok geçmeden Ermenistan kamuoyundan gelen sert eleştiriler sonucunda Ermeni halkından özür dileyerek Ağrı Dağı'nın tasvirini yeniden sembolüne iade etti.

Türkiye, 2002 yılından sonra Ermenistan siyasetindeki bu değişikliğe "iki devlet arasındaki ilişkilerin normalleşmesi" adını verdi. "Normalleşme" Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin düzenlediği hükümetin döneminde başlasa da

Türkiye’de bu süreci diğer Türk diplomatları arasında da destekleyenler oldu. Türkiye devleti normalleşme sürecini üç yönde götürmeye çalıştı:

- Birincisi, Türk ve Ermeni halkları arasında barışın sağlanması;
- İkincisi, Türkiye ile Ermenistan arasında siyasi ve tarihi konularda müzakerelere başlamak ve Yukarı Karabağ sorununun çözümüne destek vermek yoluyla bölgesel barışın sağlanması;
- Üçüncüsü, Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması ve sınırların açılması;

2002 yılından sonra normalleşme süreci sadece Ermenistan’a karşı değil, aynı zamanda Türkiye'deki Ermenilere karşı da hayata geçirilmeye başlandı. Bu anlamda Türkiye Ermenilerinin hakları meselesi siyasi partilerin propaganda programlarında yer aldı (<http://www.hyetert.com/02.01.2017>). Sivil toplum kuruluşları ve araştırma merkezleri Türklerle Ermenileri barıştırmının yollarını aramak için raporlar hazırladılar, gazeteler ise Ermenilerle Türkleri barıştırmak için geniş kapsamlı makale ve haberler yayınlamaya gittiler, Türkiye'deki Ermeni kiliseleri tamir edildi. Ermenistan'la normalleşmesi süreci sadece siyaset alanında değil, kültür, spor ve diğer alanlarda da devam ettirildi. Hükümetin iç ve dış politikada attığı bu adımlara paralel olarak, Türkiye'de sayıları artan Ermenistan'la normalleşme sürecini destekleyen Ermeniperestlerin sesleri daha gür çıkmaya başladı. Türkiye'de hiç kimse Ermenistan'la "normalleşme" politikasına karşı çıkmıyordu; fakat bu anlamda herkesin kendine özgü "normalleşme" nedenleri ve yolları vardı.

Ülke genelinde gazeteciler, siyasi partiler, bilim insanları ve halk arasında nedenler konusunda farklı tartışmalar yapıldı.

Birincisi, 2002 yılından sonra Türkiye'nin geleneksel dış politikasında köklü değişiklik yaşandı. Bu politika, Eski Dışişleri Bakanı ve şimdiki Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun komşularla "sıfır" sorun stratejisi ile temelinden değişti. Davutoğlu "Stratejik Derinlik" adlı kitabında (Davutoğlu,2009,34) "komşularla sıfır sorun" stratejisinin amacını şöyle açıklıyor: "Türkiye bütün komşularıyla ilişkilerinde

sorunlu olduğu için sınırlarının içine kapanmış ve bu sebepten yakın bölgelerde hareket alanı daralmıştır. Türkiye'nin bölgesel güç olabilmesi için komşularla olan sorununu sıfıra indirmesi gereklidir. Bu sorunların güç, gerilim ve silahlı direniş değil, neoliberal bir pozisyon olan karşılıklı anlaşma ve karşılıklı faydalanma modeli ile çözümlenmesine öncelik verilmelidir. Türkiye komşularıyla sorunlarını çözerse bölgede daha güçlü bir devlet olabilir" şeklinde yer almıştır.

İkincisi, hükümet yetkilileri kesin olarak kabul etmeseler de, Türkiye'nin " Ermeni açılımı" nı dış baskıların sonucu olarak değerlendirenler de var. Özellikle, muhalefet partileri Türkiye'nin " Ermeni açılımı" nı bu şekilde değerlendirir ki, bunun da iki nedeni var (Migdalovitz,2008,13):

1. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) üyeliği için örgütün koyduğu temel şartlardan biri Türkiye - Ermenistan sınırlarının açılmasıdır. Hatta AB şart olmasa bile, Avrupa Parlamentosu 1987 yılında aldığı kararla Türkiye'nin (tarihi gerçeklerden uzak olmasına rağmen) "Ermeni soykırımı" nı tanımasını istemiştir.

2. Türkiye - Ermenistan sınırlarının kapatıldığı günden itibaren ABD bu sınırların açılmasını istemiş, hatta çoğu zaman taraflar arasında arabuluculuk yapmış ve Kongrede Türkiye'nin Ermenistan sınırını açmasını talep eden kararlar da kabul edilmiştir.

3. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin "normalleşme süreci"ni 2008 yılının Ağustos ayında yaşanan Rusya-Gürcistan çatışması ile engelleyenler de oldu ki, burada da iki neden ön plana çıkarılıyor:

- Bu olay Gürcistan'ın tek başına güvenilir bir enerji koridoru olmadığını ortaya koydu ve Gürcistan'a alternatif olarak Ermenistan koridoruna ihtiyaç arttı. Bu anlamda, Türkiye'nin "Ermeni açılımı" nı bir çeşit enerji açılımı olarak değerlendirenler de var.

- Bu savaş gösterdi ki, bölgede ortaya çıkan kavgalarda Rusya kazançlı çıkıyor. Bölgede savaşın tutuşabileceği başka bir sıcak nokta Dağlık Karabağ'dır. Bunun önüne geçmek için Türkiye Minsk grubunun 17 yıl yapamadığını ifa etmeli ve

Dağlık Karabağ konusunda hareketlilik sağlamalıdır. Bu yol sırayla Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine katkı sağlamıştır. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi politikasının 2002 yılında, gizli görüşmelerin ise 2007 yılında başladığını dikkate alırsak, 2008 yılı Ağustos ayında yaşanan Rusya-Gürcistan Savaşı "normalleşme" politikasının temel gerekçesi olamaz.

3.2. Türkiye'nin Ermenistan Politikasında Normalleşmenin Yolları

Türkiye'de sadece ilişkilerin normalleşmesinin sebepleri ile değil, aynı zamanda onun yolları ile ilgili ciddi tartışmalar başladı. Şu anda Türkiye'de Ermenistan'la "normalleşme" yolları konusunda ciddi fikir ayrılığı mevcuttur.

Bu konuya ilişkin, bir grubun görüşlerine göre, "normalleşme"nin yolu ilkin şart olmadan iki ülke arasında sınırların açılması, diplomatik ilişkilerin ve iki halk arasında barışın restore edilmesinden geçiyor. Onların ana fikri şudur ki, 1915 yılında yaşananlara göre Ermeni halkı Türkiye'ye itibar etmiyor. Bu güvensizliği ortadan kaldırmak için Türkiye "tarihi gerçeği" kabul etmelidir. Ermenistan'a dünyaya çıkış kapısını açmalı ve Karabağ sorununu Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin restorasyonu için şart koşmamalıdır. Bu pozisyon Türkiye'de radikal grubun düşüncesi olarak kabul edilir.

Ayrıca, diğer bir grup; Türkiye ile Ermenistan arasında "normalleşme" nin Türkiye'nin şartsız sınırları açması ve diplomatik ilişkiler kurmasından kaygı duysa da, birinci gruptan farklı olarak, Türkiye'nin 1915 olaylarını "soykırım" olarak tanımasını desteklemiyor. Böylece Onların karakteristik özelliği oluşur, grubun temsilcileri iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırların açılması için Karabağ ön şartı olmasını istemiyor.

Başka bir gruba göre ise sınırlar 16 yıl kapalı kalsa da Ermenistan Türkiye'nin taleplerine olumlu cevap vermemiştir. Yani Ermenistan'a karşı uygulanan abluka siyaseti kendi sonucunu vermez ve yakın gelecekte de vermeyecektir. İşte bu yüzden Türkiye bu politikasını değiştirmelidir. Bu gruba göre, Türkiye'nin sınırları kapatma politikasının yanlış bir adım olduğunu ve eğer Türkiye Ermenistan sınırını açarsa,

Ermeniler Türkiye'ye itibar edecek, Türkiye'yi kendi tehlikesizliklerine karşı bir tehdit olarak görmeyecek ve neticede hem Türkiye'ye karşı taleplerinde hem de dağlık Karabağ konusunda olumlu adımlar atacaktlar. Sınırların açılması süreci Ermenistan'ın Rusya ve İran'ın elinden çıkması ile de sonuçlanacaktır.

Dördüncü grup ise devletler arasındaki ilişkilerin normalleşmesini Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı taleplerinden vazgeçmesinde ve Yukarı Karabağ'dan çıkmasında görür. Bu gruba göre, Ermenistan bu konularda Türkiye'nin ilk koşullarını kabul etmediği takdirde sınırlar açılmamalı ve diplomatik ilişkiler kurulmalıdır.

Diğer gruplarla karşılaştırıldığında siyasi partiler ve kamuoyu arasında bu fikri destekleyenlerin sayısı fazladır ve Türkiye hükümeti de şu anda bu siyaseti yürütür. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesinin nedenleri ve yolları konusunda hükümet, hatta devlet yetkilileri arasında zaman zaman görüş farklılıkları ortaya çıkıyor. Türkiye'de küme Ermenistan sınırının açılması ve diplomatik ilişkilerin kurulmasına karşı değil. Fakat bu küme ilk önce Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı taleplerinden vazgeçmesini ve işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesini istiyor. Türkiye kamuoyunun Ermenistan ilişkilerin normalleşmesinin yolları ve nedenleri hakkında düşünceleri Türkiye hükümetinin dış politikasına etki gösterdiği için önem arz etmektedir.

3.3.Türkiye-Ermenistan Protokolleri

Türkiye ile Ermenistan arasında görüşmeler SSCB dağıldığı günden başlamış ve sınırlar kapandıktan sonra da kesilmemiştir. Türkiye'de AKP'nin iktidara gelişinden sonra görüşmeler daha da belirginleşti. Yani, genel olarak, dış politikalarında Türkiye'nin kırmızı çizgilerini ortadan kaldıran AKP Ermenistan görüşmelerinde Türkiye'nin ilk şartlarını kabul ettirmek yerine, Ermenistan ilişkilerini düzeltmenin yollarını aramıştır. Aslında, AKP hükümeti, sonuç itibarıyla, tartışmaya açık ve uçları riskli olmakla birlikte ilişkileri düzeltme politikası olarak Ermenistan'ın taleplerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu anlamda taraflar arasında defalarca gizli görüşmeler yapılmıştır. 2007 yılının Haziran ayından başlayan bu gizli görüşmeler Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ın Abdullah Gül'ü Türkiye-

Ermenistan futbol karşılaşmasına davet etmesi ile faalleşmiştir. ABD Başkanı Barack Obama'nın Türkiye ziyareti sırasında ise daha yoğun bir hal almıştır.

Bu süreç, Ermenilerin "soykırım" günü olarak andıkları 24 Nisandan iki gün önce, yani 22 Nisan 2009 yılıdır. Türkiye - Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için "Yol Haritası"nın razılaştırılmasının açıklanması ile devam etmiştir. Türkiye ile Ermenistan arasında protokollerin hazırlanması ve imzalanması gizli veya sessiz diplomasi sürecinin sonucudur. İki devletin halkının birbirine düşmanlığının yüksek düzeyde ve sorunların da hassas olduğunu dikkate alan siyasetçi veya diplomatlar sürece zarar vermemek için "sessiz diplomasi" tarzını seçmişlerdir. Hatta protokoller açıklandıktan sonra her iki tarafta verilen olumsuz tepkiler sonucu süreç zarar gördü. Gizli veya sessiz diplomasi açık şekilde devam etmiş olsaydı bu itirazlar protokollerin hazırlanmasına da engel olabilirdi.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki "sessiz diplomasi" den farklı olarak "Yol Haritası" protokolünün 24 Nisandan 1 gün önce açıklanmasının amacı, ABD Başkanı Barack Obama'nın 24 Nisanda "soykırım" ifadesi işletmesinin karşısını almak idi. Fakat Obama, 1915 olayları için İngilizce olarak " genocide " ifadesinden istifade etmese de, Ermenilerin 1915 olayları için kullandıkları " Büyük felaket " kelimesini kullandı. Yani Obama Ermeni dilinde " soykırım " dedi.

O günlerde AKP temsilcileri ve bazı diplomatlar Ermenistan'la ilişkilerin normalleştirilmesinin farklı yollarını arıyorlardı. Bu yollardan biri de Türkiye ile Ermenistan arasında sınırların açılmasından önce diplomatik ilişkilerin kurulmasıydı. Buna göre taraflar arasında diplomatik ilişki Gürcistan'daki büyükelçilikler aracılığıyla kurulmalı ve bu amaçla her iki tarafın büyükelçileri karşılıklı olarak akredite olunmalıydı. Gürcistan üstünden diplomatik ilişkiler kurulduktan sonra Türkiye ile Ermenistan arasındaki gümrük kapısının haftada bir gün açılması veya "sınırları ön koşulsuz açalım, Ermenistan buna karşı olumlu adımlar atmazsa, sınırları tekrar kapatırız" teklifleri sesleniyordu. "Normalleşme" için ikinci yol ise tarafların karşılıklı olarak elçilikler açması idi.

Protokollerin kesin tarihi bilinmese de 31 Ağustos 2009 yılında İsviçre'nin Bern

kentinde protokollerin metni açıklandı. Protokolleri gözden geçirince üç önemli işlem den geçeceğini görmek mümkündür: 1. İç tartışma; 2. İmza ve 3. Onaylanma. Protokoller her iki ülkedeki siyasi güçler tarafından 6 hafta müzakere edildikten sonra ülke parlamentolarına sunulmuştur. Protokollerde imza tarihi eksik olsa da ülkelerin parlamentolarında onay tarihi gösterilmiyor. Yani taraflar protokollerin parlamentolarında onaylanması tarihi konusunda serbesttirler. Bundan da anlaşılabilir taraflardan biri isterse protokolü parlamentosunda onaylatmaya yanaşmayabilir.

Aslında iki devlet arasında diplomatik ilişkilerin kurulması için Bakanlar Kurulu onayı yeterlidir. Protokoller konusu önemli olduğu için her iki ülkenin hükümeti protokollerin yürürlüğe girmesi için ülke parlamentolarında onaylanmasını istiyordu. Protokolleri parlamentodan geçirmekteki amaç iki nedenle bağlı olabilirdi: birincisi, protokollerin arkasında halk desteği olduğunu göstermek; ikincisi, protokollerin yürürlüğe girme süresini uzatmak.

Hem Türkiye'de hem de Ermenistan'da 6 haftalık iç tartışmalar sürecinde ciddi itirazların olmasına rağmen, protokoller 10 Ekim 2009'da İsviçre'de Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Ermenistan Dışişleri Bakanı (Şimdiki Başbakan) Edward Nalbantyan tarafından imzalandı. Törende Minsk Grubu eş başkan ülkelerinin dışişleri bakanları da yer aldılar. İmza töreninde küçük bir kriz yaşandı. Öyle ki, Ermenistan tarafı imza töreninden sonraki basın açıklaması metnine "protokollerin ön koşul olmadan uygulanması" cümlesini ilave ettirmek istedi. Türkiye tarafı ise kendi metninde dolaylı olarak Dağlık Karabağ'ı vurgulamak niyetinde idi. Bu problem Rusya ve ABD'den gelen baskılar sonucu protokollerin imzalanması ile ortadan kalktı. Protokolün arabulucusu İsviçre olsa da, aslında, aracının AB olduğuna dair çok ciddi iddialar mevcuttur. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) eski Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen'in açıklamasına göre, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecine ABD'nin Dışişleri Bakanlığı danışmanlarından David L. Filip aracılık etmiştir. Bu, Türkiye ile Ermenistan'ı barıştırmak için Amerikalı diplomatın ilk girişimi değildi. Filip 2001 yılında Türkiye ile Ermenistan arasında Türk-Ermeni Barıştırmaya Komitesinin (TARC, Turkish-Armenian Reconciliation Commission) oluşturulmasında da aracı olmuştur.

O, bu amaçla birçok kez Ermenistan'ı ve Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Eğer taraflar aracının ABD olduğunu açıklamış olsaydı, özellikle Türkiye'de halk azımsanamayacak bir çoğunlukla bu protokol metninin algısına karşı çıkardı. Bunun sebebi ise hem Afganistan ve Irak savaşı, hem de Bush döneminde ABD'nin Türkiye'ye karşı yürüttüğü siyaset dolayısıyla Türk halkı ABD'ye dayanmaz (<http://www.chp.org.tr/HaberDetayi.aspx?NewsID=192>/26.12.2016).

Türkiye ve Ermenistan arasında iki tür protokol imzalanmıştır:

Birincisi, Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulması hakkında protokol; ikincisi ise Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin gelişmesi hakkında protokol. Belgelere önceden yerine getirilmesi öngörülen görevler için takvim de eklenmişti.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkiye ile Ermenistan arasındaki temel problemlerden biri de Ermenistan'ın Kars Anlaşmasını, böylece Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanınamamasıdır. Hatta Ermenistan Özgürlük Bildirgesi 11.maddesinde Türkiye'ye karşı toprak talebi ileri sürmüş, Ermenistan parlamentosu 1991 yılının Şubat ayında Kars Anlaşması'nın tanınmaması konusunda karar vermiş ve geçen yüzyılın 90'lı yıllarında Ermenistan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanıyan bir protokol imzalamak istememiştir. Protokollerde konuyu ilgilendiren madde şu şekildedir:

- Taraflar iki ülke arasındaki sınırın uluslararası hukukun ilgili sözleşmeleri ile belirlenen şekilde karşılıklı olarak kabul edildiğini onaylar.

Maddede açıkça Kars Anlaşması'na işaret edilmese de Türkiye, Ermenistan ile arasında yürürlükte olan tek uluslararası sözleşmenin Kars anlaşması olduğunu ileri sürerek bu maddeyi Ermenistan'ın Kars anlaşmasını tanıması olarak kabul ediyor. Türkiye muhalefeti ise Kars Anlaşması'nın protokollerde açık şekilde kayıt olunmaması olarak değerlendirir. Ahmet Davutoğlu'na göre Ermenistan Kars Anlaşması'nı tanımasa iki devlet arasında komşuluk ilişkisi kurulamaz. Ermenistan'da protokollere karşı çıkanlar da bu maddeyi Ermenistan'ın tarihi Ermeni

topraklarından vazgeçmesi gibi anlıyorlar.

Protokollerin yürürlüğe girmesi için her iki ülke içinde belirli organlar tarafından onaylanması gerekmiştir. Türkiye tarafında süreç şu sırayla yapılır: Dışişleri Bakanı hükümet adına protokolleri parlamentoya sunuyor. Protokoller ilgili komisyonlarda ele alınıp kabul edildikten sonra parlamentoda tartışılıyor. Parlamento kabul ederse, cumhurbaşkanının onayına gönderilir. Protokoller Cumhurbaşkanı tarafından imzalandıktan sonra Resmi Gazete’de yayımlanır, bununla birlikte yürürlüğe girmiş kabul edilir. Bu da şu anlama gelir, Türkiye isterse bu aşamaların her birinde süreci geciktirebilir. İşte bu nedenle bazıları şöyle düşünür ki, protokollerin onaylanma süreci parlamentoda, özellikle de parlamentonun Dış ilişkiler komisyonunda sağlıklı bir bağlantı kurulabilir. Öyle ki, TBMM’nin Dış İlişkiler Komisyonu’nda uzun yıllardır onayını bekleyen belgeler var. Bunlardan biri AB’nin de bir an önce onaylanmasını istediği Kıbrıs protokolüdür.

Ermenistan'da ise onaylanma süreci iki ülke arasında yeni krize yol açtı. Bu ülkede süreç farklı mecrada devam ediyor. Ermenistan Cumhurbaşkanı 17 Kasım 2009’da protokolleri Anayasa Mahkemesi’ne gönderdi. 12 Ocak 2010’da Mahkeme protokollerin anayasaya uygun olduğunu açıkladı. Uluslararası alanda olumlu karşılanan bu kararın yarattığı atmosfer uzun sürmedi.

18 Ocak 2010’da Anayasa Mahkemesi verdiği kararın metnini açıklamakla Ankara-Erivan arasında yeni bir krize yol açtı. Mahkeme kararının metninde protokollerin anayasaya uygun olması gösterilse de, Ermenistan Anayasası ve Özgürlük Bildirgesi'nin 11. maddesine aykırı olamayacağı da vurgulanıyordu. Mahkemenin verdiği kararda Ermenistan Anayasası ve Özgürlük Beyannamesinin protokollerle ilgili dikkat edilmesi gereken noktaları şunlardır:

Özgürlük Bildirgesi'nin 11. maddesinde Ermenistan Cumhuriyeti'nin 1915 yılında Osmanlı Türkiye’si ve Batı Ermenistan’da yaşanan soykırımın uluslararası arenada tanınması görevini desteklediği belirtilmiştir. Ermenistan Anayasası'nın girişinde Özgürlük Bildirisi'nden alınan ilkelerin önemi bir kere daha ifade edilir. Anayasa'nın 13. maddesinde Türkiye'nin sınırları içinde bulunan Ağrı Dağı ise Ararat olarak

Ermenistan devletinin sembolü olarak tasvir edilir.

Türkiye ve Ermenistan hükümetleri protokollerin onaylanması için dışarıdan, onaylanmaması için ise içten baskılara maruz kalmaktadırlar. Protokoller imzalandıktan sonra Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve protokoller hakkında tartışmalar bitmedi, sadece içerik değişti. Şunu da belirtmek gerekir ki, tartışmalar için psikolojik ortam oluştu. Protokoller imzalandıktan sonra Türkiye'nin Karabağ şartı Ermeniler tarafından ciddiye alınmıyordu. Türk yetkililerinin Karabağ hakkında açıklamalarını Türkiye ve Azerbaycan toplumlarını rahatlatmak için verilen mesaj olarak değerlendiren Ermenistan, Türkiye'nin bu konuda kesin konumunu geç fark etti. Ermenistan protokollerin "Karabağsız" onaylanması için Rusya ve ABD aracılığıyla Türkiye'ye karşı baskıyı artırmaya çalıştı ve Karabağ'ın resmi olarak protokollerde yer almamasını siyasi manevra aracı olarak kullandı.

Erivan'ın ise Türkiye'ye karşı atabileceği adımlar sınırlıdır. Ermenistan protokolleri bazen Türkiye'den sonra, bazen de Türkiye'den önce tasdikleyebileceğini bildirdi. Her iki durumda da ABD aracılığıyla Türkiye'ye karşı baskı yapmaya çalıştı. Ermenistan ne protokollerle ilgili kararlı bir politika ortaya koyabildi ne de Türkiye'ye karşı baskı politikası bir sonuç verdi. Dolayısıyla Ermenistan'ın "protokoller" politikasının Erivan merkezli olduğuna dair şüpheler kendini göstermeye başladı. Devlet Başkanı Sarkisyan'ın kendisine verilen yetkiye dayanarak protokolleri meclisten şubat 2015'te çekti. Bu gelişme Ermenistan'ın protokollerden imzasını geri çekeceği anlamına gelmez. Protokollerin bu şekilde askıya alınması Ermenistan'ın hem Türkiye'ye hem de uluslararası aleme karşı haksız duruma düşmesine neden olabilir.

3.4.Ermeni Açılımının Etkileri

Türkiye ile Ermenistan arasında sınırların açılması konusunda yapılan tartışmalar ve imzalanan protokoller sadece Türkiye - Ermenistan - Azerbaycan ilişkilerinin normalleştirilmesi açısından önem taşımıyor. Bu süreç bölgesel istikrar bakımından daha fazla önem taşımaktadır. Tabiri caizse bu süreç büyük güçler arasında devam eden bölgesel ve küresel jeopolitik oyunun bir parçasıdır. Dağlık Karabağ'da

işgal bitmeden sınırların açılıp açılmayacağı sadece Azerbaycan için değil, diğer ülkelerin Güney Kafkasya politikası ve bölgesel istikrar için de önemlidir.

Türkiye-Ermenistan sınırlarının kapalı olmasından en çok kazançlı çıkan taraflardan biri de Rusya'dır. Tek neden olmasa da, Türkiye-Ermenistan sınırlarının kapalı olması, Ermenistan'ın Rusya'ya daha fazla bağımlı duruma düşmesi ile sonuçlanmıştır. Bir yandan Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılmasına karşı çıkan Rusya, diğer yandan ekonomik alanda Ermenistan'ı özünden asılı duruma düşürmek için tüm araçları kullanmıştır. Bunun için Ermenistan'ı bölgeye izole etmiş ve bu nedenle Rusya, Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılmasına karşı çıkmıştır. Belki de Türkiye, Azerbaycan'ın itirazlarına rağmen sınırları açabilir ama Ermenistan Rusya'nın rızası olmadan sınırları açamaz. Konjonktür gereği Rusya, Türkiye ile Ermenistan arasında protokollerin imzalanmasını desteklediğini bildiren ilk ülkelerden biri olmuştur ve sınırların açılmasına açık destek bildirmiştir.

Rusya'nın Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılması siyasetinde konumunun değişmesinin birkaç nedeni var. Birincisi, yukarıda belirttiğimiz gibi, Gürcistan politikasıdır. İkincisi, Türkiye-Ermenistan sınırları açılırsa, "Rusya'nın Ermenistan'daki etkisi azalacaktır" düşüncesi teorik olarak mümkün olsa da pratikte bu olasılık çok zayıf görünür. Rusya son 20 yılda Ermenistan borçlarına karşı tüm stratejik kurumlarını "Satın alarak" bu ülkedeki konumunu güçlendirmiştir. Ayrıca, Rusya'nın Ermenistan'da askeri üsleri bulunuyor ve Ermenistan-Türkiye, Ermenistan-İran sınırları Rusya ordusu tarafından korunuyor. Rusya, Ermenistan'ı özünden asılı duruma düşüren Dağlık Karabağ kozunu elinde tutar. Yani Rusya hem modern hem de geleneksel güç araçları ile Ermenistan'ı özünden asılı duruma düşürmüştür. Ermenistan'a nüfuz etmek isteyen herhangi bir güç Rusya ile anlaşmak zorundadır. Rus şirketleri Ermenistan'da ürettikleri malları ihraç edemedikleri için güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Ermenistan'da üretilen malların yurt dışına satılması için en uygun yol ise Türkiye'dir.

Bu konuyla ilgili birkaç olguya değinmek gerekir. Örneğin, son bilgiye göre, Türkiye-Ermenistan arasındaki Kars-Gümrü demiryolunun Ermenistan'dan geçen

bölümünü Rus şirketi tamir edecektir. Diğer bir nokta Abdullah Gül'ün Ermenistan ziyaretinde taraflar arasında elektrik alımı ile ilgili sözleşme imzalanmıştır.

Rusya, Türkiye - Ermenistan sınırlarının açılması konusunu Türkiye - Azerbaycan ilişkilerine zarar vermek için kullanabilir. Rusya'nın Güney Kafkasya politikasına en büyük zararı Türkiye - Azerbaycan işbirliği sonucunda ortaya çıkan bölgesel gelişimin bir parçası tamamlansa da yenileri de gündemdedir. Yeni projelerini engellemek ve yararsız hale getirmek için Rusya, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini kullanarak Türkiye - Azerbaycan işbirliğine zarar vermek isteyebilir. Şu anda protokollerin imzalanmasını desteklemesine rağmen Rusya sürecin kendi aleyhine döndüğünü hissettiği anda Ermenistan yönetimini etkileyebilecek siyasi güçlere sahiptir.

Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı taleplerinde konumunu zayıflatacak bir protokolü imzalaması sınırların 16 yıl kapalı olmasının sonucudur. Bu anlamda kapalı sınırlar politikalarının bir sonuç vermediğini iddia etmek doğru değildir. Ama sınırın açılması için Türkiye tarafından ileri sürülen Dağlık Karabağ şartı halen Ermenistan tarafından kabul edilmemiş ve bu ülke 1915 olaylarını uluslararası alanda "Soykırım" gibi tanıma siyasetinden el çekmemiştir. Türkiye'nin başladığı Karabağ sorunu çözülmeden sınırların açılması ile neticelenirse, Dağlık Karabağ'daki işgali sona erdirmek için Azerbaycan'ın savaştan başka yolu kalmayabilir. Ermenistan'ın sınırların açılmasına daha çok ihtiyacı olduğu zamanda karşılığı alınmadan sınırların açılması bölgesel barışa darbe olur.

Türkiye bölgesel istikrar ve işbirliği adına Ermenistan'a karşı barış elini uzattı. Bölgede karşılıklı güvenin oluşması için bu aşamada Ermenistan, Karabağ etrafındaki bölgelerden askeri güçlerini geri çekmelidir. Protokollerin imzalanması için Türkiye ve Ermenistan'ı cesaretlendiren ABD, AB ve Rusya aynı adımları Ermenistan askeri birliklerinin Karabağ çevresindeki bölgeleri boşaltması için de atabilirler. Bu tür adımlar bölge halkları arasında her üç güce Rusya, ABD ve AB'ye güveni artırır. Özellikle Rusya'nın Ermenistan üzerinde ciddi etki gücüne sahip olduğu gerçeği yadsınamaz. Bu anlamda hiçbir devlet Rusya kadar bölgesel barış

için Ermenistan'ı ikna gücüne sahip değildir.

Fransa tarafından Ermeni iddialarını tanıma olayı son zamanlarda en güncel konulardan biri olmuştur. Tüm Türk dünyasını sarsan bu sorunun adil çözümü için derin bilimsel araştırmaya ve Ermeni soykırımının sözde olmasını, Ermenilerin tarihi olguları kendi siyasi amaçları için "soykırım" iddiasında kullanmalarını tüm dünyaya duyurmaya ihtiyaç vardır.

Tarihsel gerçeklerden uzak olan Ermeni soykırımının inkârına ceza verilmesi teklifi Fransa topluluğu tarafından tamamen olumlu karşılanmamıştır. Bazı siyasi figürler bunu insan haklarına, söz ve fikir özgürlüklerine aykırı bir olay olarak değerlendirmişlerdir. Osmanlı Tarihini Araştırmalar Merkezi Başkanı Jille Veynsteyn, Fransa Türkiye Parlamentolar arası Dostluk Grubu Başkanı ve Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün lideri Dider Billon "Soykırımın" inkârına ceza verilmesine karşı çıkmıştır.

Bu tanıma olaylarının son bulması için tarihi olayların doğru aydınlatılması sorunu bugün insanlığı düşündüren önemli meselelerdendir. Türk halkının hayatında ise öyle büyük tarihi facialar var ki onlar hakkında hala hem genç neslin, hem de dünya kamuoyunun yeterli düzeyde bilgisi yoktur. Aydınlarımız, âlimlerimiz uzak ve yakın geçmişimizde yaşanan olayları yazmak ve ayrıntılarını gelecek nesillere ulaştırmak için kendi vatandaşlık borcunu yerine getirmelidirler. Bu anlamda Ermenilerin yüzyıllardan beri insanlığa karşı işledikleri suçları, özellikle Azerbaycanlılara karşı yaptıkları katliam politikasını inceleyip uluslararası toplumun dikkatine sunmak önemli görevlerindendir.

Başkan Aliyev'in mültecilerin sorunlarına ilişkin bu olaya değin vurguladığı gibi, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun uluslararası hukuk ve ilkeleri, adalet kriteri Azerbaycan'ın tarafındadır ve bunu dünya kamuoyu da kesin onaylar. Uluslararası birliğin tam üyesi olan Azerbaycan şimdilik barışçıl çözüm için çabaların sürdürülmesini zorunlu saysa da, toprak bütünlüğünün ihlali ile uzun süre barış niyetinde değildir. Ermenistan genel kabul olunmuş norm ve prensiplerle çözümüne izin vermediği ve saldırganlık politikasını sürdürdüğü takdirde,

Azerbaycan topraklarını kurtarmak için askeri operasyonlar başlatabilir. Bu, Azerbaycan halkının müstesna hakkıdır ve hiçbir devlet Azerbaycan'ın bu yoldan vazgeçeceğini beklememelidir.

3.5 Türkiye-Ermenistan Arasındaki Son Gelişmeler

Azerbaycan sınırı içerisindeki Karabağ ve etrafındaki yerleşim alanlarını içine alan ve Azerbaycan yüzölçümünün %20'si gibi bir orana tekabül eden kısım 1989 - 1993 seneleri arasında Ermeniler tarafından işgal edildi. İşgalden sonra Sovyetler Birliği zamanında sıkı bir maddi ilişkiyi elinde bulunduran Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki tüm ilişkiler sonlandırıldı. Azerbaycan topraklarının işgale uğraması sonucunda bu duruma tepki olarak Türkiye, Ermenistan ile aralarında olan ilişkilerini keserek kara sınırlarını ulaşıma kapattı (Aras, 2009).

Bu şekilde 1990'lı senelerin başından günümüze kadar geçen süreçte Türkiye-Ermenistan arasında, sınırların kapalı olması da kapsamın içinde olmak üzere, siyasi ve mali ilişkilerin oluşturulmasının önündeki esas engellerin ilki Karabağ problemi olmuştur. Türkiye, Karabağ işgalinden şimdiki zamana dek yapmış olduğu açıklamalarında, sınırların açılması için Karabağ probleminin çözüme ulaşmasına ait pozitif adımların atılması lazım geldiğinin koşulunu öne sürmüştür; fakat işgale uğrayan toprakları bırakma hususunda Ermenistan'dan hiçbir pozitif adım gelmeyince Türkiye'nin de, ilk olarak sınırlar olmak üzere, Ermenistan'a karşı tavrında genel bir farklılaşma görülmemiştir. Tüm olanlara rağmen Türkiye, Ermenilerle olan ilişkileri düzeltmenin yöntemlerini bulmaya gayret etmiştir. Nitekim Türkiye, "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu" isimli bir oluşum gayesiyle adım atmış ve alanda barış, düzen, itimat, birlik, beraberlik ve dayanışma ortamının ortaya çıkmasına daha etkin bir biçimde fayda sağlamayı arzu etmiştir. Türkiye bu kapsamda Ermenilerle de ilişki oluşturmaya, problemleri çözüme kavuşturmaya ehemmiyet göstermiştir (Aras, 2009).

Türkiye'nin o zamanki Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 2008 Eylül'ünde Ermenistan seyahati, siyasi ilişki içinde bulunmayan ve sınırları taraflara kapalı iki devlet arasında bir yumuşama kapsamında büyük ve pozitif bir adım olmuştur. Atılan bu

adım, uluslararası kamuoyunda büyük bir yankı uyandırmıştır. Aynı zamanda iki devlet arasında başlatılan görüşmelerle birlikte, gündem konusu olan problemleri çözmek amaçlanmıştır. Sınırların açılması, siyasi bir ilişki oluşturulması ve iki devlet arasında bulunan problemlerin ön plana çıkarılması için komisyonların teşkili gibi hususları içine alan görüşmelerde ciddi bir aşamaya geçilmiştir. Görüşmelere ait hususa dahil olan devletlerce yapılan açıklamalar ve ABD Başkanı Barack Obama'nın Türkiye seyahatindeki açıklaması yakın vakitte sınırların taraflara açılması beklentisini fazlalaştırmıştır. Bu beklenti, Kafkasya'daki problemlerin çözüme kavuşturulmasına ait zaman zarfında yeni oluşumların yaşanmasını da bir getiri olarak öne çıkarmıştır (Aras, 2009).

Kafkas bölgesi, geçmiş zaman zarfında olduğu gibi şimdiki zamanda da dünyanın kuvvet teşkil eden ülkelerinin de odak ve de çatışma merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu bölgede odakların üzerinde olduğu çatışma yerlerinden birisi de Karabağ bölgesidir. Karabağ problemi öncelik üzere alandaki sorunların esasında, bölgenin jeopolitik konumu ve ehemmiyeti, tarihi, coğrafyası, farklı kültürlülüğü, ahlaki değer ve lisan çeşitliliğiyle de yakından ilgisi var. Bununla beraber ve daha da ehemmiyetlisi stratejik açıdan önem teşkil eden zengin petrol ve doğalgaz kaynakları ve bahsi geçen enerji kaynaklarının uluslararası pazara satımı ile alakalı niyetleri ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgal edilmesi ile başlayan bu problemin yalnızca Ermenistan ve Azerbaycan çatışması olarak göz önüne alınması küresel dünya gerçeği ile örtüşmez(Aras, 2009).

Rusya ve ABD'nin bu alana ait uyguladığı politikalara odaklanıldığında Karabağ probleminin kesin manada çözümü, yakın bir süreçte olanaklı bir durum olarak görülmemektedir. Karabağ olmasa dahi etrafındaki alanlardan Ermenistan'ın ayrılması taraflar arasındaki problemin çözüme kavuşturulmasına yani Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın açılmasını olanak sağlayacak olan pozitif bir adımdır (Aras, 2009).

SONUÇ

Ermeniler, Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasından beri Türk devletleri içerisinde refah içerisinde yaşayan bir millet olmuştur. Selçuklu ve Osmanlı bu devletlerin başında gelmektedir. Türkler hiçbir zaman ayırım yapmadan beraber yaşadıkları azınlıklar için kötü ilişkileri doğuracak bir muamele yapmamıştır. Ancak dış baskı ve teşvikler neticesinde ortaya çıkan Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki anlaşmazlıklar içerisinde başta gelen sorun Ermeni sorunudur. Bu sorunun ortaya çıkmasının en büyük sebebi Osmanlı Devleti'nin topraklarında gözü olan batılı emperyalist güçlerin ihtiraslarıdır. Zira yüzyıllar boyunca Türk devletleri içinde millet-i sadıka olarak anılan Ermeniler durduk yerde birden bire Osmanlı Devleti'ne baş kaldırmış değillerdir. Bu nifak tohumlarının başlangıcı olarak 1774 Küçük Kaynarca anlaşmasını gösterebiliriz. Çünkü o dönemden sonra Rusya, Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyanların koruyuculuğunu kazanmıştır. Bu durumda Rusya Anadolu'daki Ermenileri dini yönden etkileme ve kullanma imkanına sahip olmuştur. Daha sonraları ise İngiltere, Rusya ve Fransa Osmanlı Devleti'nin topraklarını aralarında paylaşmak için çok sayıda gizli anlaşmalar yapmışlardır. Bu devletler bahsettiğimiz gizli emellerine ulaşabilmek için Osmanlı tebaasındaki Ermenileri bağımsız devlet vaatleriyle kandırarak isyana teşvik etmişlerdir. 19. yüzyıldan başlayarak çeşitli Ermeni komite ve oluşumlarını kurdurmuşlar ayrıca Ermeni kilise ve din adamlarının asıl vazifelerinden uzaklaşarak siyasete alet olmaları neticesinde Ermeni sorunu 1.Dünya Savaşı'nda patlak vermiştir. Ermeni meselesini işte tüm bu nedenlerle birlikte değerlendirerek ele almak gerekir; zira bu mesele tek bir sebebe bağlanamayacak kadar geniş yankıları olan derin bir sorun olarak hep öne sürülmüştür.

Türkler ile Ermeniler çok eski zamanlarda kardeş olarak yaşarlarken bir Türk devleti olan Osmanlı Devleti'nin yıkılması için dış ülkelerin Ermeni azınlığını Osmanlı Devleti'ne karşı kendi emelleri doğrultusunda kışkırtıcı olarak kullanması bu iki milleti birbirlerine düşürmüştür. Dış güçlerin müdahaleleri sonucunda bir Ermeni

meselesi ortaya çıkmıştır. 1915 olayları ve tehcirden 1990'a kadar bu durum böyle devam etmiştir. SSCB'nin dağılması üzerine bağımsızlığını ilan eden Ermenistan'ı Türkiye Cumhuriyeti Devleti 16 Aralık 1991'de resmen tanımıştır. Türkiye Cumhuriyeti ikili ilişkileri geliştirmek için de gerekli adımları atmıştır. Ancak Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait olan topraklardan Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi ve Hocalı katliamı gibi elim vakalara sebebiyet vermesi iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bu olaylara tepki olarak Ermenistan ile ilişkiler dondurulmuş ve sınır kapısı kapatılmıştır. Bu tarihten günümüze kadar geçen süreçte ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi için birçok adım atılmıştır. Bazen gizli bazen de açıktan diplomatik ilişkiler kurulmaya çalışılmış. Türk-Ermeni Barışma Komisyonundan Viyana Türk-Ermeni Platformuna kadar girişimler olmuştur. Tüm bu diyalog arayışları olumsuz sonuçlanmıştır. Bu görüşmelerde özellikle Ermeni tarafı uzlaşmaz bir tavır sergilemiştir. Ermeniler 1915 olaylarını soykırım olarak uluslararası arenada kabul ettirerek Türkiye'yi siyasi olarak mahkum ettirmek istiyorlar ve Türkiye'nin doğu sınırını tanımıyorlar. Bu sebeplerden dolayı kemikleşmiş sorunların aşılması zor gibi görünse de tamamen ümitsiz de olmamak gerekir; zira yapıcı diplomasi trafiği olumlu sonuçlar doğurabilir. Bu çerçevede iki ülke arasındaki sınır kapılarının açılması da bir takım siyasi anlaşmalara bağlıdır. Bu anlaşmalar: Ermenilerin sözde soykırım iddialarından vazgeçmesini ve ülkemizin toprak bütünlüğünü tanınmasını gerektirir. Ayrıca yakın ilişkiler içinde olduğumuz Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun çözüme ulaştırılması ve Ermeni muhripler tarafından zapt edilen Azeri topraklarının esas sahibine bırakılması konusu dayatılabilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin küreselleşen dünya siyasetinde kendi menfaatleri doğrultusunda alternatif politikalar üreterek bu zikrettiğimiz ülke ve bölge ile daha yararlı ilişkiler içine gireceğine şahit olabiliriz.

KAYNAKÇA

- Aliyev Q. 2003, "Heydər Əliyev Və Milli Mentalitet Fəlsəfəsi", Qismət Yay. Bakı.
- Akgün, Seçil, (1981), General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul.
- Anadol, Cemal, (2002), Tarihin Işığında Ermeni Dosyası, Kültür Sanat Y. İstanbul.
- Aras, Osman (2009). Son Gelişmeler Işığında Türkiye-Ermenistan Sınır Kapısı Ve Karabağ Sorunu, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor.
- Atiya, Aziz S., (1968), A History Of Eastern Christianity, London.
- Attar, Aygün, (2005), Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara.
- Aydın, Mustafa, (2001), 'Kafkasya Ve Orta Asya İle İlişkiler', (Ed), Oran, Baskın, Türk Dış Politikası, Cilt 2, 1980-2001, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Bıyıklı, M. (2015). Kaynakçalı Ve Açıklamalı Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Kronolojisi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(22).
- Davutoğlu, Ahmet, (2009), Stratejik Derinlik, Küre yay. İstanbul.
- Günler, M. (2014), Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki Saltanat Mücadelelerinde Çukurova Ermenilerinin Rolü, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16 (26): 64-71.
- Gürün, Kamuran. (2010), Ermeni Dosyası, 10.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hacıyev, İ. (2002). Nahcivan: Ermeni İddiaları Ve Tarihî Gerçekler.
- Halaçoğlu, Yusuf (2004), Ermeni Tehciri, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- Hurç, Yakup, (2008), Türkiye'nin Karabağ Politikası, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih Fakültesi.
- Hutchinson, J. And Smith, D. A. (1996), Ethnicity, Oxford: Oxford University Press.

- İlter, Erdal, (2000), Ermeni ve Rus Mezalimi, Şafak Matbaacılık, Ankara.
- Karagül, Soner, Ermeni Diasporası ve Hedef Yılı:2015, haypedia.com/makale.
- Kasım, Kamer, (2009), Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, Usak Yay. İstanbul.
- Kılıç, Davut, (2000), Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini Ve Siyasi Mücadeleler, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Y., Ankara.
- Kocaş, M. Sadi, (1990), Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni ilişkileri, Kastaş Yay. İstanbul.
- Kocatürk, U. (1988). Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü(No. 294), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Kodaman, Bayram, (2001), Ermeni Macerası, Süleyman Demirel Üniversitesi Yay. Isparta.
- Laçiner, Sedat, (2004), Türk Ermeni İlişkileri, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Mazıcı, N. (2005), ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu: 1919-1921. Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Mesimov, Ali, (2001), Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, Asam, Avrasya Dosyası,7(1).s.275.
- Migdalovitz, Carol, (2008), Turkey: Selected Foreign Policy Issues And U.S. Views. Crs Report For Congress, www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL34642.pdf.
- Önem, M. Y., & Karataş, T. (2009). Türkçe Yazan Ermeni Yazarlarda Türk Ve Ermeni İmajı (Zaven Biberyan, Kirkor Ceyhan, Agop Arslanyan, Mıgırdiç Margosyan, Markar Esayan), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, (2002), Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Fakülte Kitapevi, Isparta.

Sarup, Madan, (2004), Post-Yapısalcılık Ve Postmodernizm, Çev. Abdülbaki Güçlü, Ankara: Billim ve Sanat Yay.

Selvi, H. (2003), Anadolu'dan Kafkasya'ya Bir Ermeni Çete Reisi: Antranik Ozanyan. Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Türkiye Ve Kafkaslar, C. I, Gnkur. Atase Bşk. Lıgı Yayınları, Ankara.

Selvi, H. (2003), Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Geleceği, Stradigma.com, Aylık Strateji ve Analiz e-Dergisi.

Shain, Y., Barth, A. (2003) "Diasporas And International Theory", Journal Of International Organization, Vol. 57, 449-479.

Söylemez, Turgay, (2002), Cumhuriyet Dönemine Kadar Türk-Ermeni İlişkileri, Yayınlanmamış Dok. Tezi, Elazıg.

Süslü, Azmi, (1990), Ermeniler Ve 1915 Tehcir Olayı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektrlg Y. Van.

şahin, Recep, (1988), Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları, Özal Matbaası, İstanbul.

Telçeken, Songül, (2003), Osmanlı Devleti'nde Ermeni Sorunu, Tavşanlı Cumhuriyet Lisesi,(home.anadolu.edu.tr).

Tuğlacı, Pars, (2004), Tarih Boyunca Batı Ermenileri I, Pars Yay. İstanbul.

Tusam (Türkiye Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi), (2004), Türkiye-Ermenistan İlişkileri Raporu, Ankara.

Tümer, G., Küçük, A. (1997), Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara.

<http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html>

<http://www.azatutyun.am/Content/Article/1569753.Html>;

<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=27> .

http://www.kafder.org.tr/bilgibelge.php?yazi_id=278

<http://www.gazetevatan.com/ermeni-sorununa-tarihciler-el-koyuyor-22200-gundem/>.

<http://www.hurriyet.com.tr/index/ArsivNews.aspx?id=289969>

<http://www.euractiv.com.tr/ticaret-ve-sanayi/article/hollande-ermenistan-ile-isbirligini-rusyanin-gumruk-birligine-uyumlu-olarak-gelistirebiliriz-029641>(<http://www.hurriyet.com.tr/index/abdullah-gul&d=200406>).

<http://www.Azg.Am/Am/2004062902>.

<http://www.hyetert.com>.

<http://www.chp.org.tr/HaberDetayi.aspx?NewsID=192>.